

พระบรมราโชวาทในรัชกาลที่ ๙
พระราชทานแด่พระเจ้าลูกยาเธอ

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

คุณแม่เอื้อน สาริตานนท์

ณ วัดเมรุกลางบางแก้ว

อำเภอนครชัยศรี

๑๓ มีนาคม ๒๕๐๙

895.915
ศ 657พ

หอสมุดแห่งชาติ
11 มี.ค. 2530
กรมศิลปากร

หอสมุดแห่งชาติ สำนักหอสมุดกลาง

พระบรมราโชวาทในรัชกาลที่ ๕

พระราชทานแด่พระเจ้าลูกยาเธอ

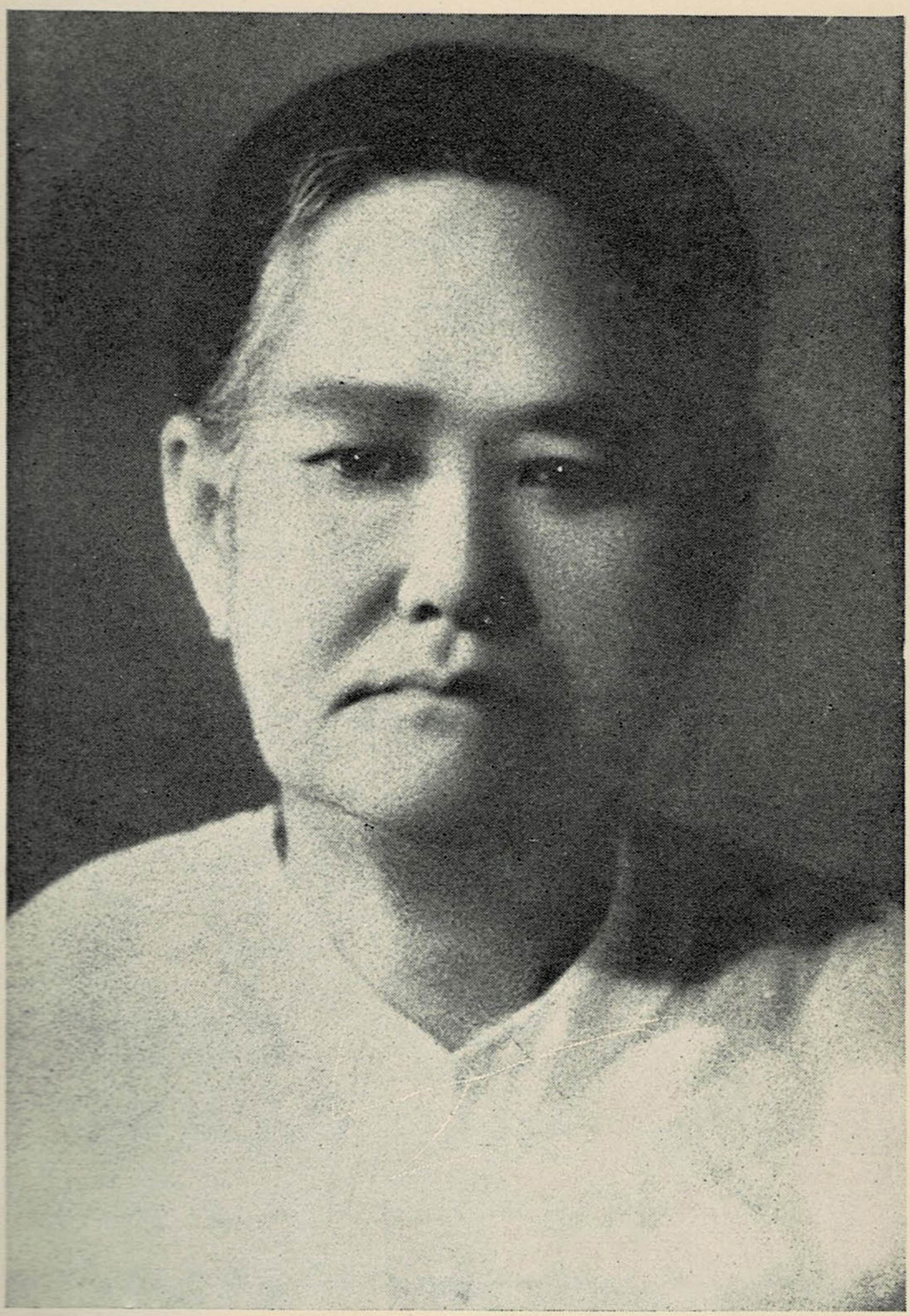
พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

คุณแม่เอื้อน สาริตานนท์

ณ วัดเทพธิดารามวรมหาวิหาร

๑๓ มีนาคม ๒๕๐๙

เลขห้อง นม
เลขหมู่ 895.915 ก 657 พ
เลขทะเบียน น.๓๐๔ ๑๒๕๑ นม

ชาตะ บีกุน พ.ศ. ๒๔๓๐

มรณะ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๘

คำไว้อาลัย

คุณแม่เออน สาริตานนท์ เกิดที่จังหวัดพระนคร เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นบุตรคนเดียวของ นายตานางกลิ่น โหตรภวานนท์ เมื่อเยาว์วัยได้อยู่ปฏิบัติบิดามารดา และเล่าเรียนวิชาความรู้พอสมควร ต่อมาได้ทำการสมรสกับนายบุญชู สาริตานนท์ มีบุตรธิดาด้วยกัน ๕ คน คือ

๑. นางศิริราช มัชชกรรม์ (น้ำทิพย์ ศิริยิ่ง)
๒. นายสง่า สาริตานนท์
๓. นายเสงี่ยม สาริตานนท์
๔. นายสงวน สาริตานนท์
๕. นายเสนาะ สาริตานนท์

บุตรธิดาต่างได้รับการเลี้ยงดู และได้รับการศึกษาเป็นอันดี คุณแม่เป็นคนสงบเสงี่ยม มีอัธยาศัยเรียบร้อย และมีศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนา ได้บำเพ็ญกุศลตามอย่างพุทธศาสนิกชนที่ดี เป็นที่พอใจรักใคร่ของญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้าน

คุณแม่ได้ป่วยเป็นโรคอำมะพาธ มาแต่ พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้ทำการรักษาพยาบาลตลอดมา แต่อาการก็ไม่ดีขึ้น ประกอบกับอายุเข้าวัยชรา จนเมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๙ เวลา ๑๙.๐๐ น. คุณแม่ก็จากไปด้วยอาการอันสงบ ณ ที่บ้านอำเภอนครชัยศรี

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และบุญกุศลที่คุณแม่ได้บำเพ็ญไว้แต่หนหลัง จงดลบันดาลให้วิญญาณของท่านไปสู่สุคติ เกษมสำราญในสัมปรายภพโน้นเทอญ.

สงวน สาริตานนท์

(นายสงวน สาริตานนท์)

คำนำ

เนื่องในงานฌาปนกิจศพ นางเอื้อน สาริตานนท์ กำหนดงานวันที่ ๑๓ มีนาคม ๒๕๐๙ ณ เมรุวัดกลางบางแก้ว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม นายสงวน สาริตานนท์ ซึ่งเป็นบุตร ได้มาแจ้งแก่เจ้าหน้าที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์กรมศิลปากรขออนุญาตพิมพ์หนังสือ พระบรมราโชวาทในรัชกาลที่ ๕ เพื่อแจกเป็นที่ระลึก กรมศิลปากรยินดีอนุญาตให้พิมพ์ได้ดังประสงค์

พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้จัดพิมพ์ในเล่มนี้ เป็นพระบรมราโชวาทซึ่งมีไปพระราชทานพระบรมโอรสาธิราช ขณะประทับศึกษาอยู่ ณ ต่างประเทศภาคหนึ่ง และอีกภาคหนึ่งเป็นพระบรมราโชวาททรงมีพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ เนื่องในโอกาสเสด็จออกไปศึกษาวิชา ณ ต่างปรรเทศ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๒๙ พระบรมราโชวาทภาคหลังนี้ แม้จะทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเฉพาะสำหรับแนะนำสั่งสอน พระเจ้าลูกยาเธอในกาลหนึ่ง แต่เนื้อความล้วนเป็นคติสอนใจที่เป็นผลได้แก่

ผู้อ่านทั่วไป โดยเฉพาะกุลบุตรกุลธิดาซึ่งกำลังอยู่ในวัยเล่าเรียนทั้งที่ศึกษาอยู่ในบ้านเมืองของเรา และที่ออกไปศึกษาอยู่ ณ ต่างประเทศ ส่วนพระบรมราโชวาทภาคแรกนั้น นอกจากเนื้อความอันเป็นคติสอนใจที่ดีเยี่ยมแล้ว ผู้อ่านยังจะได้มีโอกาสทราบถึงความจริงในพระราชหฤทัยของพระองค์ที่ทรงมีต่อการดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของชาติ รวมทั้งความห่วงใยที่พระองค์ทรงมีต่อพระบรมราชโอรสซึ่งจะเป็นผู้สืบต่อตำแหน่งพระมหากษัตริย์นั้นด้วย พระบรมราโชวาทที่ได้จัดพิมพ์ทั้งหมดนี้ จึงนับเป็นหนังสือที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งเจ้าภาพได้บำเพ็ญ อุทิศแด่นางเออน สารีตานนท์ เป็นมาตุบัฏฐานธรรม และให้พิมพ์หนังสือแจกเป็นวิทยาทาน ขอกุศลทั้งนี้จงเป็นปัจจัยดลบันดาลให้ นางเออน สารีตานนท์ ประสบแต่อิฏฐคุณมนุญผลตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพทุกประการเทอญ.

กรมศิลปากร

๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๙

พระบรมราโชวาท ฉบับที่ ๑

ที่ ๑/๓๒๕๔ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๓ พฤษภาคม รัตนโกสินทศก[๒๖] ๑๑๒

วันนี้ว่างเพราะเป็นวันพระ จึงจะขอจดหมายตักเตือนเฉพาะตัวลูกชายใหญ่ (๑) ให้พิจารณาถึงความประพฤติ หรือจะเรียกว่า พระราชจริยาแห่งพระเจ้าแผ่นดินในมหาจักรีบรมราชวงศ์ ซึ่งได้ทรงประพฤติสืบต่อ ๆ กันมาอันเป็นเครื่องให้พระบรมราชวงศ์ตั้งมั่นอยู่ได้ช้านานยิ่งกว่าบรมราชวงศ์อันมีมาแต่หนหลังทุก ๆ วงศ์ แต่ไม่ต้องการที่จะกล่าวข้อความโดยละเอียด โดยเหตุว่าเรื่องราวทั้งหลายอันจะอ้างถึงนี้ เมื่อจะอยากทราบความละเอียดเมื่อใด ก็อาจจะค้นพบได้โดยง่ายในหนังสือต่าง ๆ มีพระราชพงศาวดารเป็นต้น จึงตั้งใจที่จะแนะนำได้พอเป็นที่ระลึกถึงการตรวจสอบในความประพฤติของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งสืบสันตติวงศ์กันมาย่อมประพฤติตามให้คล้ายๆ

---

(๑) สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าพ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร

กัน เพราะฉะนั้นการทั้งปวงจึงมิใคร่จะผันแปรไปเป็นอย่างอื่นเร็วเหมือนพระบรมราชวงศ์อื่น ๆ

เมื่อว่ารวบยอดก็เป็นเดชะบุญของเมืองไทย ที่ได้เชื้อวงศ์เจ้าแผ่นดินเช่นนี้เป็นผู้ปกครองรักษา สมกับภูมิประเทศและเผอิญให้ถูกผู้ที่เป็นเจ้าแผ่นดินนั้น เป็นผู้ซึ่งดำรงอยู่ในความสัตย์ธรรมสุจริตสืบต่อเนื่องกันมา ไม่มีเวลาแทรกปน คือพระเจ้าแผ่นดินย่อมปฏิบัติอธิษฐานพระทัยในความสัตย์ธรรมอันซื่อตรง มิได้ตกไปในอคติ ๔ ประการ หรือจะเป็นบ้างก็ไม่เกินกว่าเหตุ ย่อมปราศจากอาฆาตจองเวรและริษยา สมัครสมานพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการให้กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวได้ด้วยทางสังคหวัตถุ เป็นต้น อันควรที่จะพึงพิจารณาและร่ำเรียนให้รู้แล้วปฏิบัติให้คงอยู่ตามเรื่องตามรอยพระบรมราชวงศ์จะดำรงอยู่เป็นอนัญสาธารณะสืบไปภายหน้า

อนึ่งเมื่อว่าในเวลานี้ การสามัคคีภายในเป็นข้อสำคัญยิ่งใหญ่ ซึ่งจะได้ต่อต้านด้วยศัตรูภายนอกอันมี

กำลังกล้ากว่าแต่ก่อน ถ้าหากการสามัคคีภายในไม่มีอยู่ได้แล้ว ไหนเลยการต่อต้านภายนอกจะรับรองอยู่ได้

จะขอดำเนินความตามพระราชจริยาแห่งพระเจ้าแผ่นดินในปฐมบรมราชวงศ์สืบลงมาโดยลำดับ ตามเหตุที่ท่านได้ตั้งปฏิบัติอธิษฐานพระราชหฤทัยประการใดและได้ทรงประพฤติโอบอ้อมอารีมาประการใด ตามที่ได้รู้เห็นจำเดิมตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นต้นมา ในแผ่นดินกรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกว่าที่สมุหนายกด้วย ในเมื่อปลายรัชกาลกรุงธนบุรีนั้นออกเสด็จไปทัพเมืองเขมร เจ้ากรุงธนบุรีเสียจริตมีความโลภเป็นประมาณ เร่งรีดเงินทองจากคนทั้งปวงบรรดาพระญาติวงศ์ทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเอง และฝ่ายกรมสมเด็จพระอมรินทรามาตย์ (๑) ก็ต้องรับอาญาต่าง ๆ แทบจะไม่มีตัวเว้น จนตลอดกรมสมเด็จพระอมรินทรามาตย์

---

(๑) พระบรมราชชนนีพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

จนเกิดขบถขึ้นภายในพระนคร จับเจ้ากรุงธนบุรีให้ออก
เสียจากอำนาจ พระยาสรรค์ได้ว่าราชการบ้านเมือง เดิมก็
คิดจะมอบราชสมบัติถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-
จุฬาโลก แต่ภายหลังมาลุอำนาจแก่ความโลภ จึง
ได้เกิดรบราฆ่าแกงกันขึ้นกับกรมพระราชวังหลัง ซึ่งเป็น
พระยาสุริยอภัย (๑) ผู้สำเร็จราชการเมืองนครราชสีมา
โดยใช้อุบายปล่อยเจ้ารามลักษณ์ผู้เป็นหลานเจ้ากรุงธนบุรี
ให้ออกเป็นตัวการ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธ-
ยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จมากรุงธนบุรีแล้ว เป็นการจำเป็น
เพราะมีผู้ที่แค้นเคืองเจ้ากรุงธนบุรีเป็นอันมาก และถ้า
ไม่ทำเช่นนั้น บ้านเมืองก็จะไม่เป็นปรกติเรียบร้อยได้
เพราะผู้ที่นับถือเจ้ากรุงธนบุรีก็ยังมีบ้าง จึงเป็นการ
จำเป็นต้องให้ประหารชีวิตเจ้ากรุงธนบุรีเสีย แต่ถึง
ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังไม่สิ้น
ความนับถือหรือยกข้อเหตุที่ทำอันตรายแก่ครอบครัวของ

---

(๑) พระยาสุริยอภัย (ทองอิน) หลานเธอในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปราบดาภิเษกแล้ว ทรงสถาปนาพระยศเป็น สมเด็จเจ้าพ้า กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร แล้วเลื่อนขึ้นเป็นกรมพระราชวังหลัง

ท่านอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นที่ตั้งแล้วและทำลายวงศ์ตระกูล
แห่งเจ้ากรุงธนบุรีนั้นเสียตามคำขอแห่งกรมพระราชวัง-
บวรมหาสุรสิงหนาทนั้นเลย ได้ทำอยู่เฉพาะผู้เดียว แต่
เจ้าจุ้ยซึ่งเป็นกรมขุนอนุรักษ์สงคราม ซึ่งเป็นโอรสใหญ่
ของเจ้ากรุงธนบุรี การที่ทำนั้นทำก็โดยความที่เจ้าจุ้ยนั้น
เองไม่เต็มใจจะอยู่รับราชการต่อไป เพราะเห็นโทษของ
บิดาและเห็นตัวเป็นที่กีดขวาง โอรสธิดาของเจ้ากรุงธน-
บุรีนอกนั้นได้ทรงชุบเลี้ยงไว้หมดทั้งสิ้น ใช่จะเป็นแต่
เพราะเจ้าฟ้าเหม็น ซึ่งในเวลานั้นเรียกว่า สุพันธวงศ์
เป็นพระเจ้าหลานเธอของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-
จุฬาโลกฝ่ายพระมารดา โอรสเจ้ากรุงธนบุรีอื่น ๆ คือ
พระพงศ์อมรินทร์ พระอินทรอภัย เป็นต้น ท่านเหล่านี้
ก็มีอายุถึง ๑๔ ปี ๑๕ ปีแล้วทั้งสิ้น ยังเอามาทรงชุบ
เลี้ยงใช้สอยใช่แต่เผิน ๆ ห่าง ๆ จนถึงเป็นหมอถวาย
พระโอสถและเข้ามารักษาในพระราชวัง ผู้ซึ่งเป็นบุตร
แห่งศัตรูทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อได้รับพระกรุณาเช่นนั้น
ก็กลับกลายเป็นดีไป จนถึงใช้ไปทัพจับศึกกันก็ได้ ส่วน

พระยาสรรค์ซึ่งใจกลับกลายไปเมื่อภายหลังนั้น เวลา
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ถวัลยราช
ปราบดาภิเษก ก็ยังมิได้ลงโทษบึงบั่งโดยเร็ว ได้พิจารณา
ไต่สวนจนเห็นถ่องแท้ว่าเป็นคนไม่ตั้งอยู่ในสุจริต แล้วจึง
ได้ประหารชีวิตเสีย แต่ถึงดังนั้นบุตรหลานก็ยังเอามา
ชุบเลี้ยงให้รับราชการอยู่จนพ่อเองก็ได้รู้จัก คือหญิงคน
หนึ่งซึ่งเฝ้าหอพระบรมอัฐิมาจนในรัชกาลที่ ๔ ต่อลงมา
อีกชั้นหนึ่ง การเกิดบาดหมางขึ้นในระหว่างกรมพระราช-
วังบวรมหาสุรสิงหนาทจนถึงเอาปืนขึ้นป้อมจะยิงกันอยู่
แล้ว ด้วยเรื่องเล่นแข่งเรือและขอเงินเติม ในเวลานั้น
เงินแผ่นดินมีน้อยไม่พอที่จะจับจ่ายราชการ พระบาท-
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงได้รับสั่งขอผัดไว้ ท่าน
ไม่พ้องก่อการวิวาท เมื่อสมเด็จพระพี่นาง ๒ พระองค์ได้
ว่ากล่าวห้ามปรามพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ก็ยินยอมโดยดี มิได้มีอาฆาตจองเวรต่อกรมพระราชวัง
บวรมหาสุรสิงหนาท ภายหลังกรมพระราชวังบวร ฯ
ประชวรพระอาการมาก โดยพระทัยริษยาพยาบาท
แรงกล้าจึงได้ยุให้พระโอรส ๒ องค์ คือ เจ้าลำดวน เจ้า

อินทบัต ให้เป็นขบถขึ้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ได้ตัดแต่เฉพาะเจ้า ๒ องค์นั้นอันเป็นผู้จะก่อเหตุจลาจลขึ้นในบ้านเมือง พระราชโอรสพระราชธิดาอื่น ๆ ของกรมพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาทก็ได้ทรงชุบเลี้ยงเสมอตามสมควรแก่คุณานุรูป มีกรมขุนนรานุชิตเป็นต้น มิได้มีความรังเกียจถือเขาถือเราอย่างใด ใช้กลมเกลียวไปทัพจับศึกได้เหมือนกัน ส่วนข้าราชการแต่ครั้งกรุงธนบุรีที่ยังมีตัวอยู่ คือพระยาธรรมาธิกรณ์ซึ่งเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช (๑) ทวดพระยาสีหราช-ฤทธิไกร (๒) เดี๋ยวนี้ ก็เป็นเสนาบดีแต่ครั้งกรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็โปรดให้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ และซ้ำขอบุตรสาวคือเจ้าคุณพี (๓) พระราชทานพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ให้เป็นที่เกี่ยวดองกันด้วย ถ้าจะว่าเจ้าพระยาธรรมา ฯ นี้ เป็น

---

(๑) เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช (บุญรอด) ต้นตระกูล บุณยรัตพันธุ์

(๒) พระยาสีหราชฤทธิไกร (แย้ม บุณยรัตพันธุ์)

(๓) คือเจ้าจอมมารดาสี (ซึ่งเรียกกันว่า เจ้าคุณพี) เจ้าจอมมารดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุบผา ในรัชกาลที่ ๒

คนชอบพอกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ยกไว้ ส่วนเจ้าพระยาพลเทพ (๑) ซึ่งเป็นตาเจ้าพระยาภาณุวงศ์ (๒) เดี๋ยวนี้ ก็เป็นคนของขุนหลวงตากแท้ และผักใผ่อยู่ข้างเจ้าฟ้าเหม็น ก็ได้ทรงชุบเลี้ยงมาจนตลอดสิ้นแผ่นดิน ส่วนขุนนางวังหน้าซึ่งเป็นผู้ขึ้นรักษาบ้อมคูคิดจะต่อสู้ในเวลาวังหน้าวิวาทกับวังหลวง ก็ได้ประหารชีวิตแต่ผู้เดียว คือ พระยากลาโหมราชเสนา (ทองอิน) ซึ่งเป็นผู้ทำผิดในวังหน้านั้นเอง คือเป็นชู้กับเจ้าจอมมารดาวันทา ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดาผู้ใหญ่ในวังหน้านั้นแล้วและประพฤติการทุจริตต่าง ๆ หรือผู้อื่นที่มีความผิดกล้าอีกบ้าง นอกนั้นก็ได้ทรงชุบเลี้ยงใช้สอยกลมเกลียวกับข้าราชการวังหลวงสืบมา

ครั้นมาถึงในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าฟ้าเหม็นซึ่งเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นอภัยธิเบศร

---

(๑) เจ้าพระยาพลเทพ (บุนนาค บ้านแม่ลา) มีธิดาชื่อท่านพึ่ง ที่เป็นมารดา เจ้าพระยาภาณุวงศ์

(๒) เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค)

หรือธรรมธิเบศร (๑) สมเด็จพระเจ้าหลานเธออันเป็นโอรสเจ้ากรุงธนบุรี อาศัยผู้ซึ่งคิดถึงบุญคุณเจ้ากรุงธนบุรีอุดหนุน มเจาพระยาพลเทพ ตาเจาพระยาภาณุวงศ อนกล่าวแล้วเป็นต้น มีความมุ่งหมายจะใคร่รับสมบัติซึ่งเป็นของบิดามาแต่เดิม จึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องตัดรอนเสีย การครั้งนั้นอยู่ข้างจะทำแรงจนถึงประหารชีวิตบุตรผู้ชายของเจ้าฟ้าเหม็นด้วย เพราะเหตุที่เป็น ๒ ชั้น คือส่วนเจ้าฟ้าเหม็นอันเป็นบุตรเจ้ากรุงธนอีกชั้นหนึ่ง แต่ถึงดังนั้นบุตรหญิงก็ยังทรงเอามาชุบเลี้ยงทั่วหน้ามิได้มีความอาฆาตจองเวรต่อไปอีก

ในครั้งนั้นวังหน้ากับวังหลวงกลมเกลียวช่วยกันรักษาแผ่นดิน อันจะหาตัวอย่างในกรุงรัตนโกสินทร์นี้เปรียบไม่ได้ ถึงโดยว่าจะมีเหตุการณ์ถ้อยความขึ้นในพระราชวงศ์ซึ่งไม่สู้เป็นที่น่าฟังอยู่บ้าง ก็เป็นแต่เหตุซึ่งเกิดจากผู้นั้นประพฤติไม่ดีบ้าง เพราะความแก่งแย่งกันในเจ้านายบ้าง แต่ถึงอย่างไร ๆ พระบาทสมเด็จ

---

(๑) ปรากฏพระนามกรมว่า สมเด็จเจ้าฟ้า กรมขุนกษัตรานุชิต

พระเจ้าอยู่หัว ยังคงดำรงอยู่ในความยุติธรรมเที่ยงตรง เป็นแต่โอนอ่อนไปตามสมัยที่เลย ๆ ไป (คือสุภาษิตเก่า) "ตึงให้หลังหัก"

ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไม่ได้ดำเนินพระบรมราชโองการมอบสิริราชสมบัติ ด้วยประชวรเป็นปัจจุบันพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นพระราชโอรสเกิดด้วยพระสนมก็จริงอยู่ แต่เป็นพระองค์ใหญ่ทรงพระสติปัญญาโอบอ้อมเผื่อแผ่ และในเวลานั้นทูลกระหม่อมก็ทรงผนวชและยังอ่อนแก่ราชการ ข้าราชการทั้งปวงจึงได้พร้อมกันยินยอมให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ได้ฟังจากคำรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อพระโอษฐ์เองว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงพระสติปัญญามาก และเป็นที่โปรดปรานของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยิ่งนัก ถึงโดยว่าถ้ามีพระสติที่จะสั่งได้ ท่านไม่แน่พระทัยว่าจะทรงมอบ

ราชสมบัติพระราชทาน หรือพระราชทานพระบาทสมเด็จ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยในเวลานั้นบ้านเมืองยังต้อง
รบพุ่งติดพันกันอยู่กับพม่า จำเป็นต้องหาพระเจ้าแผ่นดิน
ที่รอบรู้ในราชการทั้งปวงและเป็นที่นิยมยินดีทั่วหน้าจะ
ได้ป้องกันดัสกรภายนอกได้ เพราะเหตุฉะนี้ พระองค์ท่าน
จึงมิได้มีความโทมนัสเสียพระทัย และก่อการลุกลามอันใด
ขึ้นในบ้านเมืองตามความแนะนำของบางคนซึ่งคิดแก่งแย่ง
ต่าง ๆ ด้วยมีความรักแผ่นดินและราชตระกูล อันภายใน
เกิดแตกร้าวขึ้นแล้ว ย่อมเป็นช่องแก่ศัตรูภายนอก จึงได้
เป็นการสงบเรียบร้อยกันมา ส่วนพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเล่า เมื่อพิเคราะห์ดูพระอัชฌาสัยตามที่
ทราบเรื่อง ก็เห็นได้ว่าทรงพระสติปัญญาและปราศจาก
ความริษยาอาฆาต คือถ้าผู้ใดตั้งอยู่ในที่เช่นนั้นย่อมจะ
ทำลายล้างทูลกระหม่อม และพระบาทสมเด็จพระปิน-
เกล้า ฯ ลงเสียก่อน นี่หาเช่นนั้นไม่ ส่วนทูลกระหม่อม
ทรงตั้งพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย เป็นการต่อสู้อย่าง
ยิ่งมิใช่เล่น ท่านก็มิใช่แต่ไม่ออกพระโอษฐ์คัดค้านอัน

หนึ่งอันใด กลับพระราชทานที่วัดบวรนิเวศ ฯ ให้เป็น
ที่เสด็จมาประทับอยู่เป็นที่ตั้งธรรมยุติกนิกาย และยกย่อง
ให้เป็นราชาคณะผู้ใหญ่จนถึงเป็นผู้สอบไล่พระปริยัติธรรม
จนจวนสวรรคตทีเดียว จึงได้ขอเลิกเรื่องห่มผ้าแหวกอก
แต่อย่างเดียวเท่านั้น แต่ทรงอดกลั้นอยู่ได้ถึงกว่า ๒๐ ปี
ส่วนสมเด็จพระบีนเกล้า ฯ นั้นเป็นที่นิยมยินดีของคนเป็น
อันมาก ว่าอยู่คงกระพันชาตรีเป็นต้น ท่านก็ไม่ได้ทรง
รังเกียจอย่างหนึ่งอย่างใด ซ้ำมอบให้ว่าทหารบีนใหญ่
บีนน้อยคือกรมกองแก้วจินดาเป็นต้น ครั้นเมื่อเสด็จไป
ทัพญวนกลับมาแล้ว ก็ให้ว่าพวกญวนเชลย คือพวก
พระยาบันลือเป็นคนหลายร้อยคน มีกำลังเป็นอันมาก

ครั้งหนึ่งโดยความนิยมนับถือมีผู้อาสาขึ้นไปเกลี้ยกล่อม
พวกลาวเป็นกองนอก ขึ้นในพระบาทสมเด็จพระบีนเกล้าฯ
เป็นอันมาก ถ้าจะจับว่าเป็นขบถขึ้นในเวลานั้นก็จับได้
แต่ท่านหาได้ทรงเช่นนั้นไม่ ให้พิจารณาเอาแต่ตัวผู้ซึ่ง
ไปเกลี้ยกล่อมนั้นประหารชีวิตเสีย ส่วนพระบาทสมเด็จ-

พระบีนเกล้า ฯ ก็คงรับราชการอยู่ในตำแหน่งเดิม โดย
สนิทสนมเรียบร้อย มิได้ให้มีความสะดุ้งสะเทือนอันใดเลย

ส่วนผู้ซึ่งเป็นที่เกลียดชังออกหน้ากันอยู่กับท่าน คือ กรมหมื่นสุนทรบดี (๑) อันมีพระชนมายุไล่เลี่ยกัน ท่านก็ยกย่องพี่ (๒) ให้เป็นกรมขุนกัลยาสุนทร ว่าการในพระราชวัง ยิ่งกว่าแบบอย่างที่เคยมีมาแต่ก่อน เมื่อกรมหมื่นสุนทรถูกไฟไหม้สิ้นพระชนม์แล้ว เหลือแต่เนื้อก้อนเดียว ยังโปรดให้มาเข้าเมรุกลางเมือง บรรดาลูกกรมหมื่นสุนทรก็ได้เบียหวัดมากกว่าลูกกรมอื่น เหมือนอย่างลูกกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ (๓) ซึ่งเป็นสหายอย่างยิ่งของพระองค์ท่าน มาจนชั้นปลายที่สุดเมื่อจวนจะสวรรคต ใช่ว่าท่านจะไม่มีพระราชประสงค์จะให้พระราชโอรสสืบสันตติวงศ์เมื่อใด แต่หากท่านไม่มั่นพระทัยในพระราชโอรสของท่าน ว่าองค์ใดอาจจะรักษาแผ่นดินได้ เพราะ

---

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากล้วยไม้ ในรัชกาลที่ ๒

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์ พระองค์เจ้าหญิงกำภู ในรัชกาลที่ ๒

(๓) พระเจ้าบรมวงศ์ พระองค์เจ้าฉัตร ในรัชกาลที่ ๑

ท่านรักแผ่นดินมากกว่าราชโอรส จึงได้มอบคืนแผ่นดิน
ให้แก่เสนาบดีก็เพื่อประสงค์จะให้เลือกเชิญทูลกระหม่อม
ซึ่งเห็นปรากฏอยู่แล้วว่า ทรงพระสติปัญญาสามารถจะ
รักษาแผ่นดินได้ชื่นรักษาแผ่นดินสืบไป นี่ก็เป็นการ
แสดงให้เห็นพระราชหฤทัยว่า ต้นพระบรมวงศ์เธอของ
เราย่อมรักแผ่นดินมากกว่าลูกหลานในส่วนตัว

ครั้นแผ่นดินทูลกระหม่อม เจ้าทินกร[๑] เป็นผู้ชิง
ชังทำนายแช่งอยู่ ว่าจะไม่ได้ดำรงอยู่ในราชสมบัติเกิน
๓ ปี เมื่อเวลาเจ้าทินกรยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นแต่รับสั่งทักบ้าง
แต่ครั้นเมื่อตายก็ได้เสด็จพระราชทานเพลิง และเอา
หม่อมสำเนียงบุตรมาชุบเลี้ยงไว้เป็นมหาดเล็กจนหลานก็
ได้เป็นเอดิกง[๒] อยู่เดี๋ยวนี้ ยังหม่อมไกรสร[๓] อีก
รายหนึ่ง เป็นคนใจพาลสันดานหยาบ ประพฤติชั่ว
ต่าง ๆ เป็นอันมาก เป็นปฏิปักษ์ออกหน้าตรง ๆ กับทูล
กระหม่อม... เพราะความประพฤติชั่วร้ายและน้ำใจ

---

(๑) หม่อมเจ้าทินกร เสนีย์วงศ์ เป็นผู้รู้ตำราหมอดู
(๒) ราชองครักษ์ มาจากคำภาษาฝรั่งเศสว่า aide de camp
(๓) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงรักษ์รณเรศ ในรัชกาลที่ ๑

ทุจริตของหม่อมไกรสร ไม่สมควรจะเป็นเจ้าแผ่นดิน
จึงเผอิญให้เกิดความจนถึงต้องประหารชีวิตในปลายรัชกาล
ที่ ๓ ครั้นทูลกระหม่อมได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ
ขึ้นแล้ว ก็มิได้ทรงอาฆาตจองเวรต่อบุตรหม่อมไกรสร
กลับเอามาชุบเลี้ยงใช้สอยสนิทสนม ได้เบียหวัดมากยิ่ง
เสียกว่าหม่อมเจ้า เช่นหม่อมกรุงเป็นต้น ที่สุดไปจนชั้น
หลาน เช่นพระยาประสิทธิศุภการ (๑) ก็ทรงใช้สอยสนิท
มิได้มีความรังเกียจเลย

ในรัชกาลนี้ ถ้าจะว่าในส่วนวังหน้ากับวังหลวง
ไม่สู้จะปรกติเรียบร้อยเหมือนรัชกาลที่ ๒ ด้วยเหตุว่า
วังหลวงทรงระแวงอยู่แต่เดิมแล้วว่าจะมีคนนิยมวังหน้า
มาก ส่วนวังหลังเล่า ท่านจะทรงการอะไรมักจะซู่ซ่า
มากเกินไปและมีผู้เขี่ยกลางอยู่ด้วยบ้าง แต่ครั้นเมื่อลง
ปลายเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ทรงประชวรมาก
แล้วจะเป็นในปลายปีชวด ฉศก ๑๒๒๖ หรือต้นปีฉลู
สัปตศก ๑๒๒๗ ทูลกระหม่อมเสด็จไปเยี่ยมประชวร ๒

---

(๑) พระยาประสิทธิศุภการ (ม.ร.ว. สะม้าย)

ครั้ง ไม่โปรดให้ลูกเธออื่นตามเสด็จเข้าไปเลย มีแต่พ่อเชิญพระแสงอยู่คนเดียว ข้างฝ่ายพระบาทสมเด็จพระบิ๋นเกล้า ฯ ก็มีแต่กลีบซึ่งในเวลานั้นเป็นเจ้าจอมมารดาคนโปรดเสด็จเข้าไปเยี่ยมประชวรถึงในห้องพระบรรทม พระที่นั่งอิศเรศรราชานุสรณ์ ซึ่งในเวลานั้นเรียกพระที่นั่งวงจันทร์ แต่ยังอยู่ที่พระบรรทมเดิมห้องข้างใต้ พระบาทสมเด็จพระบิ๋นเกล้า ฯ เสด็จเข้ามากอดพระบาททรงพระกันแสงว่าหาช่องที่จะกราบทูลอย่างนานแล้ว ก็ไม่มีโอกาส บัดนี้ไม่มีใคร จะขอกราบบังคมทูลแสดงน้ำใจที่ซื่อสัตย์สุจริตต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท มีผู้กราบบังคมทูลกล่าวโทษว่าสะสมเครื่องสัตราวุธกระสุนดินดำขึ้นไว้ ก็ได้สะสมไว้จริง มีอยู่มากไม่นึกกลัวใคร แต่เป็นความสัตย์จริงที่จะได้คิดประทุษร้ายต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทไม่มีเลยสักขณะจิตหนึ่ง แล้วถวายสัตย์สาบานเป็นอันมากซึ่งตระเตรียมไว้นั้นเพื่อจะป้องกันผู้อื่นเท่านั้น ทูลกระหม่อมก็ทรงพระกันแสงกอดพระบาทสมเด็จพระบิ๋นเกล้า ฯ และทรงแสดงความเชื่อถือ มิได้มีความ

รังเกียจอันใดในข้อนั้น การที่พระบาทสมเด็จพระบีน-เกล้า ฯ กราบทูลนี้ ในครั้งแรกซึ่งเสด็จไปเยี่ยมประชวรต่อไปไม่ช้าก็เสด็จขึ้นไปอีกครั้งหนึ่งแล้วจึงได้เสด็จสีทา(๑) การสมัครสมานชี้แจงกันในระหว่างพี่น้องที่ใกล้ชิดกันเช่นนี้ นับว่าเป็นการดีอย่างยิ่ง และเป็นการที่ท่านได้ทรงประพฤติกันมาเป็นตัวอย่างดังนี้

เมื่อต่อไปนี้จะต้องกล่าวถึงแผ่นดินปรัตยุบันนี้ ไม่อยากจะกล่าวด้วยเหตว่าไม่เป็นการช้านานอันใดอาจจะสืบสวนไต่ถามได้โดยง่าย อย่างหนึ่งบุตรหลานของผู้ซึ่งเกี่ยวข้องในเหตุการณ์ต่าง ๆ ก็ยังมีตัวอยู่ ถ้ากล่าวขึ้นก็จะเป็นที่สะดุ้งสะเทือนว่ามีความรังเกียจอย่างหนึ่งอย่างใดขอรวมใจความลงแต่เพียงว่า เมื่อพ่อได้รับราชสมบัติในเวลาอายุเพียง ๑๕ ปีเท่านั้น เหมือนตะเกียงริบหรี่จวนจะดับแต่อาศัยด้วยปฏิบัติอธิษฐานน้ำใจในความสัตย์ธรรมมิได้

---

(๑) "สีทา" คือพระบวรราชวัง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระบีนเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างที่ริมแม่น้ำสักฝั่งตะวันตก ณ ตำบลบ้านสีทา จังหวัดสระบุรี และได้เสด็จประพาสที่วังนี้เนือง ๆ จนตลอดพระชนมายุ

ว่วามและมิได้อาฆาตปองร้ายต่อผู้ใด ตั้งใจประพฤติตาม
แบบอย่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในต้นพระบรม
ราชวงศ์ซึ่งได้ทรงประพฤติมา และอาศัยความอุตสาหะ
ความพิจารณาเนืองนิจ จึงได้มีความเจริญรุ่งเรืองสืบมา
จนถึงเพียงนี้ บัดนี้มีความวิตกด้วยลูกที่จะสืบสันตติวงศ์
ไปภายหน้า เมื่อมิได้ศึกษาการเก่าอันพระเจ้าแผ่นดินใน
พระบรมวงศ์เราได้ประพฤติมา และพลุ่งพล่านเปลี่ยน
ใหม่ต่อเก่า ทิ้งเก่าใช้ใหม่ หรือมีอายน้อย จะได้รับคำ
แนะนำจากผู้ซึ่งใจพาลสันดานหยาบ อันไม่สามารถจะ
ปกครองรักษาแผ่นดินได้ ก็จะทำใจปรวนแปรไปต่าง ๆ
การในบ้านเมืองก็จะไม่เป็นปรกติเรียบร้อยได้ ถ้าหากเป็น
เช่นนั้นแล้วศัตรูภายนอกอันยิ่งมีกำลังแรงกล้าขึ้นกว่าแต่
ก่อนหลายสิบเท่านักนั้น ก็จะพลันมีกำลังช่องโอกาสที่
จะทำลายล้างวงศ์ตระกูลเราให้เสื่อมสูญไป จึงขอเตือนให้
คิดการให้ยาวให้กว้าง อย่าคิดแต่ชนะสั้น ๆ ดีง่าย ๆ
จงเดินไปตามแบบแห่งบรรพบุรุษของเราได้ทรงประพฤติ
มา คือปฏิบัติอธิษฐานน้ำพระหฤทัยอยู่ในสัตย์ธรรมอัน

ซื่อตรง มิได้ตกไปใน อคติ ๔ ประการ และประกอบการโอบอ้อมอารีด้วยสังคหวัตถุเป็นต้น ข้อความทั้งหลายนี้กล่าวมาแต่ย่อ ๆ ทุกเรื่องเมื่อจะใคร่ทราบความละเอียดจงหาความพิสดารดูในหนังสือต่าง ๆ เถิด

เรื่องนี้เป็นเรื่องหนึ่ง ซึ่งจะได้สอนไว้ให้เป็นเครื่องแนะนำจะรู้คิดพิจารณาการทั้งปวงให้กว้างขวางขึ้น ขอให้จำไว้ในใจและปฏิบัติตามอย่าได้ประมาท

ขอเติมทายว่าผู้ซึ่งรังเกียจว่าจะเป็นศัตรู ถายังขนทำท่าเป็นศัตรูตอบ พอที่จะไม่เป็นก็ต้องเป็น ข้อนี้ขอให้ตริตรองจงมาก

(พระปรมาภิไธย) **สยามินทร์**

พระบรมราโชวาท ฉบับที่ ๒

ที่ ๒/๖๑๓๔ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๘ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก[๒๖] ๑๑๒

ถึง ลูกชายใหญ่ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ

ด้วยเมื่อวันที่ ๖ เดือนนี้ เวลากลางคืน เป็นเวลาที่เจ้ามีอายุเต็มเสมอเท่ากับพ่อเมื่อได้รับสมมติเป็นเจ้าแผ่นดิน นึกตั้งใจไว้ว่าจะเขียนหนังสืออำนวยพร และสั่งสอนตักเตือนเล็กน้อย ก็เฉพาะถูกเวลาลงไปปากลัดเสีย จึงเป็นแต่บอกด้วยปากโดยย่อ บัดนี้พอที่จะหาเวลาเขียนหนังสือฉบับนี้ได้ จึงได้รีบเขียน ขอเริ่มความว่า

คำซึ่งกล่าวว่า ได้รับสิริราชสมบัติ เป็นคำไพเราะจริงหนอ เพราะสมบัติย่อมเป็นที่ปรารถนาของบุคคลทั่วหน้า และย่อมจะคิดเห็นโดยง่าย ๆ ว่า ผู้ซึ่งได้เป็นเจ้าแผ่นดินแล้วย่อมจะมีเกียรติยศยิ่งกว่าคนสามัญย่อมจะมีอำนาจอาจจะลงโทษแก่ผู้ซึ่งไม่พึงใจ อาจจะยกย่องเกื้อกูลแก่ผู้ซึ่งพอใจ และเป็นผู้มีสมบัติมาก อาจจะใช้สอย

เล่นหัวหรือให้ปันแก่ผู้ที่พึงใจได้ตามประสงค์ ผลแห่งเหตุที่ควรยินดีกล่าวโดยย่อเพียงเท่านี้ ยังมีข้ออื่นอีกหลายประการ จะกล่าวไม่รู้สิ้น

แต่ความจริงหาเป็นเช่นความคาดหมายของคนทั้งปวงดังนั้นไม่ เวลาซึ่งกล่าวมาแล้ว อันจะพูดตามคำไทยอย่างเลว ๆ ว่ามีบุญขึ้นนั้น ที่แท้จริงเป็นผู้มีกรรมและมีทุกข์ยิ่งขึ้น ดังตัวพ่อได้เป็นมาเอง อันจะเล่าโดยย่อให้ทราบต่อไปนี้

ในเวลานั้นอายุพ่อเพียง ๑๕ ปีกับ ๑๐ วัน ไม่มีมารดา มีญาติฝ่ายมารดาก็ล้วนแต่โลเลเหลวไหลหรือไม่โลเลเหลวไหล ก็มิได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งราชการอันใดเป็นหลักฐาน ฝ่ายญาติข้างพ่อ คือเจ้านายทั้งปวง ก็ตกอยู่ในอำนาจสมเด็จเจ้าพระยา และต้องรักษาตัวรักษาชีวิตอยู่ด้วยกันทั่วทุกองค์ ที่ไม่เออเพื่อต่อการอันใดเสียก็มีโดยมาก ฝ่ายข้าราชการ ถึงว่ามีผู้ที่ได้รักใคร่สนิทสนมอยู่บ้าง ก็เป็นแต่ผู้น้อยโดยมาก ที่เป็นผู้ใหญ่ไม่มีกำลังสามารถอาจจะอุดหนุนอันใด ฝ่ายพี่น้องซึ่งร่วมบิดาหรือ

ที่ร่วมทั้งมารดาก็เป็นเด็กมีแต่อายุต่ำกว่าพ่อลงไป ไม่สามารถจะทำอะไรได้ทั้งสิ้น ส่วนตัวพ่อเอง ยังเป็นเด็กอายุเพียงเท่านั้น ไม่มีความสามารถรอบรู้ในราชการอันใดที่จะทำตามหน้าที่แม้แต่เพียงเสมอเท่าที่ทูลกระหม่อมทรงประพฤติมาแล้วได้ ยังซ้ำเจ็บเกือบจะถึงแก่ความตายอันไม่มีผู้ใดสักคนเดียวซึ่งจะเชื่อว่าจะรอด ยังซ้ำถูกอันตรายอันใหญ่ คือทูลกระหม่อมเสด็จสวรรคตในขณะนั้นเปรียบเหมือนคนที่ศีรษะขาดแล้ว จับเอาแต่ร่างกายขึ้นตั้งไว้ในที่สมมติกษัตริย์ เหลือที่จะพรรณนาถึงความทุกข์อันต้องเป็นกำพร้าในอายุเพียงเท่านั้น และความหนักของมงกุฎอันเหลือที่คอจะทานไว้ได้ ทั้งมีศัตรูซึ่งมุ่งหมายอยู่โดยเปิดเผยรอบข้าง ทั้งภายในภายนอกหมายเอาทั้งในกรุงเองและต่างประเทศ ทั้งโรคภัยในกายเบียดเบียนแสนสาหัส

เพราะฉะนั้นพ่อจึงถือว่า วันนั้นเป็นวันเคราะห์ร้ายอย่างยิ่ง อันตั้งแต่เกิดมาพึ่งได้มีแก่ตัว จึงสามารถที่จะกล่าวในหนังสือฉบับก่อนว่า เหมือนตะเกียงอันริบหรี่

แต่เหตุใดจึงไม่ดับ เป็นข้อที่ควรจะถามหรือควรจะเล่าบอกการที่ไม่ดับไปได้นั้น

๑. การเยียวยารักษาร่างกายด้วยยาบำบัดโรคและความอดกลั้นต่อปรารถนา คือ ไม่หาความสุขเพราะกินของที่มีรสอร่อยอันจะทำให้เกิดโรคอย่าง ๑

๒. ปฏิบัติอธิษฐานใจเป็นกลางมิได้สำแดงอาการกิริยาโดยแกล้งทำอย่างเดียวตั้งใจเป็นความแน่นอนมั่นคงเพื่อจะแผ่ความเมตตากรุณาต่อชนภายใน คือ น้องและแม่เลี้ยงทั้งปวงตามโอกาสที่จะทำได้ ให้เห็นความจริงใจว่ามิได้มุ่งร้ายหมายขวัญต่อผู้หนึ่งผู้ใด การอันใดที่เป็นข้อกระทบกระเทือนมาเก่าแก่เพียงใด มากหรือน้อยย่อมสำแดงให้ปรากฏว่าได้ละทิ้งเสียมิได้นึกถึงเลย คิดแต่จะมั่วสุมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยควรที่จะสงเคราะห์ได้อย่างใดก็สงเคราะห์ มีที่สุดถึงว่าอายุน้อยเพียงเท่านั้นยังได้จูงน้องเล็ก ๆ ติดเป็นพรวนโตอยู่ทุกวัน แม่เจ้าคงจะจำได้ในการที่พ่อประพฤติอย่างใดในขณะนั้น

๓. ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ ซึ่งท่านเชื่อเป็นแน่ว่าพ่อเป็นแต่เจ็ดครั้งหนึ่งคราวหนึ่งอย่างเรื่องจืน แต่ถึงดังนั้น พ่อได้แสดงความเคารพนับถืออ่อนน้อมต่อท่านอยู่เสมอเหมือนอย่างเมื่อยังมิได้เลือกขึ้นเป็นสมมติกษัตริย์เช่นนั้นจนท่านก็มีความเมตตาปรานีขึ้นทุก ๆ วัน

๔. ส่วนข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ซึ่งรู้อยู่ว่ามีความรักใคร่นับถือพ่อมาแต่เดิม ก็ได้แสดงความเชื่อถือรักใคร่ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน จนมีความหวังใจว่า ถ้ากระไรคงจะได้ดีสักมื้อหนึ่ง หรือถ้ากระไรก็จะ.....(๑) เป็นอันตรายสักมื้อหนึ่ง

๕. ผู้ซึ่งรู้อยู่ว่าเป็นศัตรูปองร้าย ก็มิได้ตั้งเวรตอบคืนเอา.....(๑) ไปงัดไม้ซุง ย่อมเคารพนับถือและระมัดระวังมิให้เป็นเหตุว่า คิดจะประทุษร้ายตอบหรือโอนอ่อนยอมไปทุกอย่าง จนไม่รู้ว่าผิดชอบ เพราะเหตุที่รู้อยู่ว่าเป็นศัตรู

๖. ข้าราชการซึ่งเป็นกลางคอยฟังว่าชนะไหนจะเล่นนั้นนั้นมีเป็นอันมาก แต่พอมิได้แสดงความรู้สึกให้

---

(๑) ตรงที่ซึ่งจุดไว้นั้น ต้นฉบับขาดหายไปหน่อยหนึ่งๆ ทั้งสองแห่ง

ปรากฏเลย ย่อมประพฤติต่อด้วยอาการเสมอ แล้วแต่ความดีความชั่วของผู้นั้น แม้ถึงรู้ว่าเป็นศัตรูหรือเฉย ๆ แต่เมื่อทำความดีแล้วต้องช่วยยกย่องให้ตามคุณความดี

๗. ผู้ซึ่งเป็นญาติพี่น้อง มิได้ยกย่องให้มียศศักดิ์เกินกว่าวาสนาความดีของตัวผู้นั้นถ้าผู้นั้นทำผิดต้องปล่อยให้ได้รับความผิด ผู้นั้นทำความดี ก็ได้รับความดี เท่ากับคนทั้งปวง มีแปลกอยู่แต่เพียงมารู้อยู่ในใจด้วยกันแต่เพียงว่า ปรารถนาจะให้ไปในทางที่ดีเพื่อจะได้ยกย่องขึ้นเมื่อไปในทางที่ผิดก็เป็นที่เสียใจ แต่ความเสียใจนั้นไม่มาหักล้างมิให้ยินยอมให้ผู้ผิดต้องรับความผิด

๘. ละเว้นจากความสุขสบาย คือกินและนอนเป็นต้น สักแต่ชั่วรักษาชีวิตไว้ พอดำรงวงศ์ตระกูลสืบไป พยายามหาคนที่จะใช้สอยอันควรจะเป็นที่วางใจได้มีน้องเป็นต้น อันมีอายุเจริญขึ้นโดยลำดับ

๙. เมื่อมีผู้ร่วมคิดในทางอันดีมากขึ้น จึงค่อยแผ่อำนาจออกโดยยึดเอาทางที่ถูกต่อสู้ทางที่ผิด เมื่อชนะได้ครั้งหนึ่งสองครั้ง ความนิยมของคนซึ่งตั้งอยู่ในทางกลาง

ย่อมรวนเรหันมาเห็นด้วยก่อน จึงเกิดความนิยมมาก ขึ้น ๆ จนถึงผู้เป็นศัตรูก็ต้องกลับเป็นมิตร เว้นไว้แต่ผู้ ซึ่งมีความปรารถนากล้า อันจะถอยกลับมิได้เสียแล้วก็ ต้องทำไป แต่ย่อมเห็นว่ากำลังอ่อนลงทุกเมื่อ ๆ

๑๐. พ่อไม่ปฏิเสธว่า ในเวลาหนุ่มคะนองเช่นนั้น จะมิได้ซุกซนอันเป็นเหตุให้พลาดไปหลายครั้ง แต่อาศัย เหตุโอบอ้อมที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น และความรู้เห็น ในผู้ซึ่งควรจะไว้ใจได้แก้ไขให้รอดจากความเสีย ถ้า ไม่ได้ประพฤติใจดังเบื้องต้นแล้ว ไหนเลยจะรอดอยู่ได้ คงล่มเสียนานแล้ว การอันใดซึ่งเกิดเป็นการใหญ่ ๆ ขึ้น ดูก็ไม่น่าที่ยกหยิบมากล่าวในที่นี้ เพราะจะทำให้หนังสือ ยาวเกินไป แต่พ่อยังเชื่อใจว่าถึงเหตุเหล่านั้นจะเกิดขึ้น เพราะเป็นคนหนุ่ม ก็ยังได้ประโยชน์มากกว่าเสียประ-โยชน์ จึงได้ตั้งตัวยืนยาวมาได้ถึง ๒๕ ปีนี้แล้ว

บัดนี้ลูกมีอายุเท่ากับพ่อในเวลาที่ได้มีความทุกข-เวทนาแสนสาหัสเช่นนี้จึงได้มีใจระลึกถึง ประสงค์จะแนะให้รู้เค้าเงื่อนแห่งความประพฤติอันได้ทดลองมาแล้วใน

ชั่วอายุเดียวเท่านั้น แต่จะถือเอาเป็นอย่างเดียวกันเหมือน
ดีพิมพ์ย่อมไม่ได้อยู่เอง เพราะบริษัทและบุคคลกับทั้ง
เหตุการณ์ภูมิฐีนบ้านเมืองผิดเวลากัน ในเวลานี้เป็นการ
สะดวกดีง่ายกว่าแต่ก่อนมากยิ่งนัก ตัวชายใหญ่เองก็ตั้ง
อยู่ในที่ผิดกันกับพ่อ ถ้าประพฤติตัวให้ดีจะดีได้เร็วกว่า
ง่ายกว่าเป็นอันมากในการภายใน แต่การภายนอกย่อม
หนักแน่นขึ้นกว่าแต่ก่อน จึงจะเป็นการจำเป็นที่จะทำช้า
อย่างเช่นพ่อเคยทำมาไม่ได้ การสมัครสมานภายในต้อง
เรียบร้อยโดยเร็วไว้รับภายนอกให้ทันแก่เวลา จึงขอเตือน
ว่า

๑. ให้โอบอ้อมอารีต่อญาติและมิตรอันสนิท มี
น้องเป็นต้น เอาไว้เป็นกำลังให้จงได้

๒. อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ไม่ว่าเจ้านายหรือขุนนาง
ฟังคำแนะนำตักเตือนในที่ควรฟัง

๓. อย่าถือว่าเกิดมามีบุญ ต้องถือว่าตัวเกิดมามี
กรรมสำหรับจะเทียมแอกเทียมไถ ทำการที่หนัก การ
ซึ่งจะมีวาสนาขึ้นต่อไปนั้นเป็นความทุกข์มิใช่ความสุข

๔. การที่เป็นเจ้าแผ่นดินไม่ใช่สำหรับมั่งมี ไม่ใช่สำหรับคุมเหงคนเล่นตามชอบใจ มิใช่เกลียดไว้แล้วจะได้แก้เผ็ด มิใช่เป็นผู้สำหรับกินสบายนอนสบาย ถ้าจะปรารถนาเช่นนั้นแล้วมีสองทางคือ บวชทางหนึ่ง เป็นเศรษฐีทางหนึ่ง เป็นเจ้าแผ่นดินสำหรับแต่เป็นคนจนและเป็นคนที่อดกลั้นต่อสุขและทุกข์ อดกลั้นต่อความรักและความชังอันจะเกิดฉิวขึ้นมาในใจหรือมีผู้ยุยง เป็นผู้ปราศจากความเกียจคร้าน ผลที่จะได้นั้นมีแต่ชื่อเสียงปรากฏเมื่อเวลาตายแล้ว ว่าเป็นผู้รักษาวงศ์ตระกูลไว้ได้และเป็นผู้ป้องกันความทุกข์ของราษฎร ซึ่งอยู่ในอำนาจความปกครอง ต้องหมายใจในความสองข้อนี้เป็นหลักมากกว่าคิดถึงการเรื่องอื่น ถ้าผู้ซึ่งมิได้ทำใจได้เช่นนี้ก็แลเห็นเลยว่า จะปกครองรักษาแผ่นดินอยู่ได้

เมื่อลงปลายหนังสือฉบับนี้ ต้องขออำนวยพรเจ้าซึ่งยังมิต้องรับการอย่างเช่นพ่อต้องรับมา ในเมื่ออายุเพียงนี้ ยังมีพร้อมอยู่ทั้งบิดามารดาคณาญาติ ซึ่งจะช่วยอุปถัมภ์บำรุงให้สติปัญญาความคิดแก่กล้าขึ้น จนถึงเวลา

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

ที่ควรจะรับแล้ว และได้รับโดยความสะดวกใจดีกว่าที่พ่อ
ได้เบ็นมาแล้ว ขอให้หมั่นศึกษาและทำในใจในข้อความ
ที่ได้กล่าวตักเตือนมานี้ ละความเกียจคร้านตั้งใจพยายาม
ทำทางไว้ให้จงดีทุกเมื่อ ถ้าสงสัยอันใด ข้อใดไม่เข้าใจ
ให้ถามจะอธิบายให้ฟัง ให้อ่านหนังสือนี้จำได้ทุกข้อ
อย่าให้เบ็นแต่เหมือนอ่านหนังสือพิมพ์เล่น.

(พระบรมนามาภิไธย) **สยามินทร์**

พระบรมราโชวาท ฉบับที่ ๓

พระที่นั่งอมรพิมานมณี

วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๒๗ ๑๑๘

ถึงลูกชายโต(๑)

ด้วยพ่อได้ตั้งใจไว้ว่าจะเขียนหนังสือเป็นคำสั่งสอนตักเตือนเนือง ๆ แต่การที่จะทำนั้นหาโอกาสก็ยาก ทั้งถ้อยคำที่จะใช้ให้ปราศจากเป็นเสี้ยนหนามกระทบกระเทือนผู้ใดก็ยาก อีกประการหนึ่ง เป็นธรรมดาคนหนุ่มย่อมเห็นว่าคนแก่งุ่มง่ามเซอะซะหลงใหลเพ้อเจ้อ พูดอันใดก็มักเอาแต่เรื่องที่ไม่ตรงกันกับเวลาต้องการมาพูดทำให้เสียเวลาที่จะฟังแล้วทอดธุระเสีย ไม่ใส่ใจในคำตักเตือนนั้น แต่อันที่แท้จริงฝ่ายคนแก่ก็เห็นว่า คนหนุ่มนั้นเป็นผู้รู้ราตรีน้อย คือ ได้อยู่ในโลกน้อย ไม่เคยทกข์ ไม่เคยลำบาก เคยรับแต่ความสุข และมักจะคิดอ่านอันใดพึ่งซ่านด้วยเชื่อสติปัญญา เชื่ออายุ เชื่อความรู้ เชื่อคำยกยอ และ

---

(๑) สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร

เมาอยู่ในตัวเอง ด้วยเหตุทั้งหลายเหล่านี้รวมกับทั้งความ
ปรารถนาต่าง ๆ ซึ่งเห็นแต่ทางสุข ไม่แลเห็นทางทุกข์
เพราะฉะนั้น จึงเป็นการยากนักที่คนแก่จะเตือนคนหนุ่ม
อย่าว่าแต่เพียงให้อ่านหนังสือที่จดหมายให้ถึงสองเที่ยวเลย
แต่เพียงให้อ่านเที่ยวเดียวและให้เข้าใจเห็นจริงด้วยก็เป็น
อันยากยิ่งนัก เพราะฉะนั้นหนังสือที่คิดหลายหนแล้วว่า
จะเขียนก็ต้องรอไปรอไป ด้วยคาดไม่ได้ว่าผู้ที่อยู่ไกลกับ
ผู้อยู่ที่ใกล้จะแปลกยิ่งกว่ากันเพียงเท่าใด แต่ถึงอย่างไรก็ดี
ความคิดอันนี้ไม่ได้ขาดไปได้ย่อมเป็นห่วงบ่วงใยคิดอยู่ใน
ใจเสมอเป็นนิจ เว้นแต่ไม่สามารถที่จะว่าผลก่อนเหตุให้
ทั่วถึงไปได้ จึงขอตักเตือนไว้เป็นลำดับไปตามแต่จะมี
โอกาส การที่กล่าวครั้งนี้ใช่จะกล่าวด้วยเหลวและด้วยหลง
ลืมว่าตัวมิได้เคยเป็นเช่นนั้นมาบ้างเลย เคยเป็นคนดีอย่าง
ยิ่งมาตั้งแต่เด็กจนผู้ใหญ่ที่แท้ก็ได้เคยเป็นแก่ตัวมา ไม่สู้
ผิดอันใดกัน เว้นไว้แต่มีความเคารพความกลัวเกรงมาก
ต้องตั้งตัวไว้ให้เป็นที่พึ่งพระราชหฤทัยของทูลกระหม่อม
ถึงแม้ว่าในเวลานั้นจะยังไม่รู้สึกว่าเหตุการณ์ทั้งปวงที่ต้อง

กริ้วกราดก็ดี ที่ดำรัสสั่งสอนก็ดีไม่เป็นการมีคุณอันใด แก่ตัว ก็ได้มารู้สึกโดยไม่ช้านัก และไม่มีความโทมนัสเสียใจว่าการที่เราต้องกลับมาแต่ก่อน ต้องจำประพฤติตามมาก่อน อันไม่เป็นที่ชอบใจของเรานั้นเป็นการต้องทนทรมานเสียเปล่า มารู้สึกนึกเห็นจริงได้ และมารู้สึกพระเดชพระคุณซึ่งได้พระราชทานพระบรมราโชวาทานุศาสน์อันนั้น ดังนั้นยิ่งนานวันเข้าก็ยิ่งคิดเห็นมากขึ้น จึงทำให้มีความกล้าหาญที่จะเขียนหนังสือฉบับนี้ เป็นคำสั่งสอนในแผนกหนึ่ง ซึ่งจะใช้ได้ในเวลานี้หรือมิได้ ก็คงจะเป็นประโยชน์แก่ตัวไปภายหน้าบ้าง

ในคำสั่งสอนชั้นต้นนี้จะว่าด้วยเรื่องความรัก ด้วยเดี๋ยวนี้ตัวเจ้าได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่คนทั้งปวงเห็นทั่วกันแล้วว่าจะเป็นผู้มีวาสนาเป็นที่พึ่งพำนักของเขาทั้งหลายสืบไปภายหน้า ย่อมจะได้ยกย่องหรือช่วยคิดช่วยอ่าน หรือมั่นหมายตามสมควรแก่ทางที่จะเป็น ก็มีโดยมาก ที่จะเชื่อนไปด้วยอุปกิเลสต่าง ๆ เข้าชักชวนยั่วน้ำใจโดยผู้ซึ่งประพฤตินั้นรู้สึกก็ดี มิรู้สึกก็ดี ทำโดยสุจริตก็ดี หรือ

โดยการแกล้ง โดยความมุ่งหมายความดีภายหน้าก็ดีความคิดความประพฤติของคนทั้งปวงเหล่านั้น มักจะพาให้ใจเพื่อนไป โดยมิได้ตั้งใจจะแกล้ง เป็นเพราะไม่รู้สึกตัวที่จะระวัง

เมื่อจะพูดถึงความรักเช่นนี้แล้ว แรกแลเห็นหนังสือนี้ก็จะต้องเห็นว่าพ่อเหลวเหลือทน หรือเคลือบแคลงกินแหนงคนไปเสียหมดไม่เชื่อถือใครเลย หรือไม่เห็นผู้ใดดีกว่าตัวเสียเลย แต่ความจริงไม่เป็นเช่นนั้น พ่อต้องการนักที่จะให้มีผู้รักใคร่นับถือยกย่องให้มาก เว้นไว้แต่อยากจะให้มีความรู้สึกตัวเลือกฟั้น และให้รู้ว่าความจริงเป็นอย่างไร แล้วและประพฤติตนโอบอ้อมอารีต่อคนทั้งปวงให้กว้างขวางอย่าให้เมาในถ้อยคำที่ไม่ควรจะเมา ควรจะมีความรักใคร่ต่อผู้ซึ่งมีน้ำใจจงรักภักดีในเมื่อเขารักใคร่จะให้ประโยชน์จริง ๆ ถึงหากว่าผู้ซึ่งจะมารักใคร่รู้แล้วว่าไม่ทำประโยชน์อันใดให้ ก็ให้เป็นแต่เพียงไม่ถือมั่นเอาในการแสดงความรักใคร่ อย่าให้ถึงสละละถอนฟาดพื้นอย่างใด เป็นแต่ให้กำหนดรู้ในใจไว้

เท่านั้น เมื่อจะกำหนดผู้ซึ่งรักใคร่แล้วขอกำหนดไว้เพียง ๔ จำพวกในชั้นนี้ก่อน คือ

พวกที่ ๑ นั้น คือพ่อ ย่อมมีความรักใคร่ตั้งแต่กำเนิดมาจนโตถึงเพียงใด ก็อาจจะอวดได้ว่าเป็นผู้ที่รักยิ่งกว่าผู้ที่รักอีกสามจำพวก อันจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า

ผู้ซึ่งรักจำพวกที่ ๒ นั้น คือมารดา เมื่อว่าตามแบบโบราณที่เขานับแล้ว เขานับว่ามารดารักมากกว่าบิดา จนในคาถาก็ให้ “มาตาปิตุอุปัฏฐานัง การปฏิบัติมารดาบิดา” ยกมารดาเป็นใหญ่กว่าบิดา ก็เป็นความจริง ด้วยมารดาย่อมมีความรักใคร่ไม่เสื่อมถอย และผังติดอยู่ในใจมิได้ขาด แต่ซึ่งพ่ออาจจะเอาความรักของจำพวกที่ ๑ คือ ตัวพ่อไปประมูลนั้นด้วยเหตุว่ามารดารักบุตร มักจะหลงไม่แลเห็นผิดชอบอันใด สุดแต่ลูกจะประพฤติอันใด ก็ย่อมเห็นดีเป็นที่ชอบใจไปทุกอย่าง ใครจะกระทบกระทั่งอันใด ที่สุดจนพ่อเอง ก็มักจะทำให้เข้าใจผิดไปว่าชะรอยจะไม่มีความรักใคร่ มีความมุ่งหมายใจรักใคร่ผู้อื่น จะตักเตือนว่ากล่าวอันใดก็เป็นแต่

ปรักปรำ ด้วยความหวังใจมุ่งหมายต่อผู้อื่น ความรัก
เช่นนี้ย่อมทำให้ใจผู้ที่ถูกรักเสื่อมคลายไปจากวิจารณปัญญา
คือความพิจารณาว่าคำตักเตือนทั้งหลายนั้นเป็นคำแท้จริง
มีประโยชน์หรือไม่ มารดารักมักจะรักไปด้วยความมัวเมา
มากกว่ารักด้วยความพิจารณา ฝ่ายพ่อรักนั้นไม่รู้จักจู้จี้หรือ
มัวเมาเป็นเล่นโอละพ่อไปก็จริง แต่ความรักนั้นปรารถนา
แต่ทางที่ดี ย่อมแลเห็นสิ่งที่ไม่ดี จึงอาจจะประมูลสู้ว่า
เป็นรักมีประโยชน์มากกว่า ซึ่งรักจำพวกที่ ๓ คือ เป็นผู้
รักใคร่จริงหวังประโยชน์จะให้ดีจริงแนะนำในทางที่ดี ซึ่ง
มีความรักใคร่เช่นนี้ ยิ่งมีมากเท่าใดก็ยิ่งดี แต่ถึงดังนั้น
พวกที่รักจำพวกที่ ๑ คือพ่อ พวกที่รักที่ ๒ คือแม่ ก็ยัง
ประมูลได้ ด้วยเหตุใด ด้วยเหตุว่า ธรรมดามนุษย์ที่
เกิดมาในโลก ย่อมมีความรักตัวเป็นอย่างยิ่ง รักบุตรเป็น
ที่ ๒ ผู้ซึ่งรักจำพวกที่ ๓ นั้น เขาย่อมรักด้วยเหตุรัก
ตัวเขาด้วย รักลูกเขาด้วย หมายว่าจะได้เป็นที่พึ่งพำนักสืบ
ไปภายหน้า ถึงตัวจะไม่มุ่งหมายว่าจะได้เป็นที่พึ่งแก่ตัว
ก็จะได้เป็นที่พึ่งแก่บุตรสืบไป เขาจึงมีน้ำใจจงรักภักดี

ต่อโดยสุจริต แต่ส่วนพ่อซึ่งเป็นผู้ที่รักใคร่จำพวกที่ ๑ เป็นผู้ซึ่งเป็นพ่อของตัวผู้ถูกรักนั้นเอง ไม่ต้องมีแยกออกไปอีกต่างหาก ถึงโดยว่าจะรักตัวมากกว่า ก็ย่อมตั้งใจว่าถ้าตัวล่วงลับไปแล้ว ลูกผู้ที่รักนั้นจะเป็นผู้อยู่แทนตัว ก็เหมือนกันกับจำพวกที่ ๓ ที่ถึงตัวไม่หมายพึ่งก็หมายจะให้บุตรได้พึ่ง แต่เขาต้องหมายบุตรเขา เช่นพ่อไม่มีที่หมายเพราะเหตุว่าผู้ที่ถูกรักนั้นเป็นตัวลูกเสียเองแล้วต่างบุคคลกันอย่างนี้ เมื่อพิจารณาก็คงเห็นได้ว่าผู้ใดจะรักมากกว่ากัน ฝ่ายมารดาซึ่งเป็นจำพวกที่รักใคร่ที่ ๒ ก็เหมือนกันโดยนัยนี้ แปลกแต่อยู่ค้ำไปด้วยกันทั้งสองคนทั้งแม่ทั้งลูกและเชื่อว่าลูกคงจะมีความรักใคร่ตัวมาก เป็นที่พึ่งแก่ตัวในเมื่อเวลาแก่เฒ่า หาตัดเด็ดเดี่ยวได้เหมือนดังพวกที่รักใคร่ที่ ๑ ซึ่งไม่ได้คิดจะหมายพึ่งพำนักคิดแต่จะไว้ต่อตัว แต่ยังดีกว่าพวกที่ ๓ เพราะเหตุซึ่งไม่มีความมุ่งหมายต่อผู้อื่น ด้วยเหตุว่าเป็นลูกของตัวเอง

ผู้ซึ่งรักใคร่ที่ ๔ นั้น คือ ผู้ซึ่งหวังต่อความดี ซึ่งจะมียศศักดิ์และอำนาจในปัจจุบันทันด่วน จะดีร้ายประการ

ใดก็ตาม ถ้าได้ดีขึ้นแล้วเขาคงเป็นผู้มีบำเหน็จบำนาญ ได้รับผลลาภและยศทันตาเห็น ซึ่งผู้รักจำพวกนี้ มักจะทำให้ถูกใจไม่ต้องเลือกว่าดีว่าชั่ว และมักจะเป็นผู้ส่อเสียดให้เกิดความกินแหนงแคลงใจ ในระหว่างพวกที่รักที่ ๑ กับผู้ที่ถูกรัก หรือพวกที่รักที่ ๑ กับผู้ที่รักที่ ๒ ด้วยกระทำให้เมามัวไปด้วย เหตุว่าผู้ที่รักที่ ๒ ย่อมถ้าเมามัวอยู่เป็นธรรมดาอยู่แล้วมักจะประชันกับผู้ที่รักที่ ๓ ด้วยเหตุที่ว่าผู้ที่รักที่ ๓ ย่อมมีวาจาและการชักนำจืดกร่อยไปกว่าผู้รักที่ ๔ ผู้รักที่ ๔ ย่อมประมูลผู้รักที่ ๓ ได้ด้วยเหตุฉะนี้ ผู้รักที่ ๔ อยู่ข้างจะไม่สู้ดีอยู่บ้าง แต่ถึงดังนั้นไม่ควรจะตัดทิ้งเสีย ควรจะรับรักนั้นไว้ เพื่อให้เป็นที่อุดหนุน แท้จริงก็มีประโยชน์ได้มากเหมือนกัน เป็นแต่ให้พึงประมาณใจ รู้จำพวกรู้บุคคล ว่าคนรักเรานั้นรักชั้นไร ๆ เป็น ๔ จำพวกดังเช่นที่กล่าวมาแล้ว แล้วประพฤติความดีตอบให้สม่ำเสมอ ถ้าผูกพันผู้ซึ่งมีน้ำใจรักใคร่ทั้ง ๔ จำพวกนี้ไว้ได้ด้วยสติสัมปชัญญะ มิใช่เผลอมิใช่หลงแล้ว จะเป็นที่ตั้งแห่งความเจริญดีแก่ตนสืบไป

ขอให้เข้าใจว่าคำสั่งสอนนี้ไม่ได้ให้ตัดไม้ตรีจากผู้หนึ่งผู้ใด เป็นแต่ให้รัประมาณ แต่อย่าข้างจะลึกเข้าใจยาก ด้วยเหตุว่าได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า จะแต่งให้พ้นจากการกระทบกระเทือนยากนัก ถ้าอ่านแล้วและตริตรองสอบสวนไปหลาย ๆ เที่ยว ก็คงจะเข้าใจได้ในคำสั่งสอนนี้ เมื่อมีเวลาจึงจะได้ว่าด้วยเรื่องอื่นต่อไป.

(พระปรมาภิไธย) **จุฬาลงกรณ์ ปร.**

พระบรมราโชวาท

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘

ขอจดหมายคำสั่งตามความประสงค์ให้แก่ลูกบรรดา ซึ่งจะให้ออกไปเรียนหนังสือในประเทศยุโรป จงประพฤติตามโอวาทที่จะกล่าวต่อไปนี้

๑. การซึ่งจะให้ออกไปเรียนครั้งนี้มีความประสงค์มุ่งหมายแต่จะให้ได้วิชาความรู้อย่างเดียว ไม่มั่นหมายจะให้เป็นเกียรติยศชื่อเสียงอย่างหนึ่งอย่างใดในชั้นซึ่งยังเป็นผู้เรียนวิชาอยู่นี้เลย เพราะฉะนั้นที่จะไปครั้งนี้อย่าให้ไว้ยศว่าเป็นเจ้า ให้ถือเอาบรรดาศักดิ์เสมอลูกผู้มีตระกูลในกรุงสยาม คืออย่าให้ใช้ฮิสรอเยลไฮเนสปรินซ์นำหน้าชื่อ ให้ใช้แต่ชื่อเดิมของตัวเฉย ๆ เมื่อผู้อื่นเขาจะเติมหน้าชื่อหรือจะเติมท้ายชื่อตามธรรมเนียมอังกฤษ เป็นมิสเตอร์หรือเอสไควร์ก็ตามที่เถิด อย่าคัดค้านเขาเลย แต่ไม่ต้องใช้คำว่านายตามอย่างไทย ซึ่งเป็นคำนำของชื่อลูกขุนนาง

ที่เคยใช้แทนมิสเตอร์ เมื่อเรียกชื่อไทยในภาษาอังกฤษ
บ่อยๆเพราะว่าเป็นภาษาไทยซึ่งจะทำให้เป็นที่พึงขัดๆหูไป

ขออธิบายความประสงค์ข้อนี้ให้ชัดว่า เหตุใดจึงได้ไม่ให้ไปเป็นยศเจ้าเหมือนอาของตัวที่เคยไปแต่ก่อน ความประสงค์ข้อนี้ ใช่ว่าจะเกิดขึ้นเพราะไม่มีความเมตตากรุณาหรือจะปิดบังซ่อนเร้นไม่ให้รู้ว่าเป็นลูกอย่างนั้นเลย พ่อคงรับว่าเป็นลูกและมีความเมตตากรุณาตามธรรมดาที่บิดาจะกรุณาต่อบุตร แต่เห็นว่าซึ่งจะเป็นยศเจ้าไปนั้นไม่เป็นประโยชน์อันใดแก่ตัวนัก ด้วยธรรมดาเจ้านายฝ่ายเขามีน้อย เจ้านายฝ่ายเรามีมาก ข้างฝ่ายเขามีน้อยตัวก็ยกย่องทำนุบำรุงกันใหญ่โตมากกว่าเรา ฝ่ายเราจะไปมียศเสมออยู่กับเขา แต่ความบริบูรณ์และยศศักดิ์ไม่เต็มที่เหมือนอย่างเขา ก็จะเป็นที่น้อยหน้าและเห็นเป็นเจ้านายเมืองไทยเลวไป และถ้าเป็นเจ้านายแล้วต้องรักษายศศักดิ์ในกิจการทั้งปวงที่จะทำทุกอย่างเป็นเครื่องล่อตาล่อหูคนทั้งปวงที่จะให้พอใจดูพอใจฟัง จะทำอันใดก็ต้องระวังตัวไปทุกอย่าง ที่สุดจนจะซื้อจ่ายอันใดก็แพงกว่าคนสามัญ เพราะ

เขาถือว่า มั่งมีเป็นการเปลืองทรัพย์ในที่ไม่ควรจะเปลือง เพราะเหตว่าถึงจะเป็นเจ้าก็ดี เป็นไพร่ก็ดี เมื่ออยู่ในประเทศมิใช่บ้านเมืองของตัวก็ไม่มีอำนาจที่จะทำฤทธิ์เดชอันใดผิดไปกับคนสามัญได้ จะมีประโยชน์อยู่นิดหนึ่งแต่เพียงเข้าที่ประชุมสูง ๆ ได้ แต่ถ้าเป็นลูกมีตระกูลก็จะเข้าในที่ประชุมสูง ๆ ได้เท่ากันกับเป็นเจ้านั่นเอง เพราะฉะนั้น จึงขอห้ามเสียว่าอย่าได้ไปอวดอ้างเอง หรืออย่าให้คนใช้สอยอวดอ้างว่าเป็นเจ้านายอันใด จงประพฤติให้ถูกตามคำสั่งนี้

๒. เงินค่าที่จะใช้สอยในการเล่าเรียน กินอยู่นุ่งห่มทั้งปวงนั้นจะใช้เงินพระคลังข้างที่ คือเงินที่เป็นส่วนสิทธิ์ขาดแต่ตัวพ่อเอง ไม่ใช้เงินที่สำหรับจ่ายราชการแผ่นดิน เงินรายนี้ได้ฝากไว้ที่แบงค์ ซึ่งจะได้มีคำสั่งให้ราชทูตจ่ายเป็นเงินสำหรับเรียนวิชาชั้นต้น ๕ ปี ๆ ละ ๓๒๐ ปอนด์ เงิน ๑,๖๐๐ ปอนด์ สำหรับเรียนวิชาชั้นหลังอีก ๕ ปี ๆ ๔๐๐ ปอนด์ เงิน ๒,๐๐๐ ปอนด์ รวมเป็นคนละ ๓,๖๐๐ ปอนด์ จะได้รู้วิชาเสร็จสิ้นอย่างช้า

ใน ๑๐ ปี แต่เงินนี้ฝากไว้ในแบงค์คงจะมีดอกเบี้ยมาก ขึ้น เหลือการเล่าเรียนแล้วจะได้ใช้ประโยชน์ของตัวเอง โดยชอบใจ เป็นส่วนยกให้ เงินส่วนของใครจะลงชื่อเป็นของผู้นั้นฝากเอง แต่ในกำหนดยังไม่ถึงอายุ ๒๑ ปีเต็ม จะเรียกเอาเงินใช้สอยเองมิได้ จะตั้งผู้จัดการแทนไว้ที่นอกให้เป็นผู้ช่วยจัดการไป เงินฝากไว้แห่งใด เท่าใด และผู้ใดเป็นผู้จัดการ จะได้ทำหนังสือมอบให้อีกฉบับหนึ่ง สำหรับที่จะได้ไปทวงเอาในเวลาต้องการได้

การซึ่งใช้เงินพระคลังข้างที่ไม่ใช้เงินแผ่นดินอย่างเช่นเคยจ่ายให้เจ้านายและบุตรข้าราชการไปเล่าเรียนแต่ก่อนนั้น เพราะเห็นว่ามีลูกมากด้วยกัน การซึ่งให้มีโอกาสและให้ทุนทรัพย์ซึ่งจะได้เล่าเรียนวิชานี้เป็นหลักทรัพย์มรดกอันประเสริฐดีกว่าทรัพย์สินเงินทองอื่น ๆ ด้วย เป็นของติดตัวอยู่ได้ไม่มีอันตรายที่จะเสื่อมสูญ ลูกคนใดที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดก็ดี หรือไม่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดก็ดี ก็จะต้องส่งไปเรียนวิชาทุกคน ตลอดโอกาสที่จะเป็นไปได้ เหมือนหนึ่งได้แบ่งทรัพย์มรดกให้แก่ลูกเสมอ ๆ

กันทุกคน ก็ถ้าจะใช้เงินแผ่นดินสำหรับให้ไปเล่าเรียนแก่ผู้ซึ่งไม่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด กลับมาไม่ได้ทำราชการคุ้มกับเงินแผ่นดินที่ลงไป ก็จะเป็นที่ติเตียนของคนบางจำพวกว่ามีลูกมากเกินไป จนต้องใช้เงินแผ่นดินเป็นค่าเล่าเรียนมากมายเหลือเกิน แล้วซ้ำไม่เลือกเฟ้นเอาแต่ที่เฉลียวฉลาดจะได้ราชการ คนโง่คนเง่าก็เอาไปเล่าเรียนให้เปลืองเงิน เพราะค่าที่เป็นลูกของพ่อไม่อยากจะให้มีมลทินที่พูดติเตียนเกี่ยวข้องกับความปรารถนา ซึ่งจะสงเคราะห์แก่ลูกให้ทั่วถึงโดยเที่ยงธรรมนี้ จึงมิได้ใช้เงินแผ่นดิน

อีกประการหนึ่งเล่า ถึงว่าเงินพระคลังข้างที่นั้นเองก็เป็นเงินส่วนหนึ่งในแผ่นดินเหมือนกัน เว้นแต่เป็นส่วนที่ยกให้แก่พ่อใช้สอยการในตัว มีทำการกุศล และสงเคราะห์บุตรภรรยาเป็นต้น เห็นว่าการสงเคราะห์ด้วยเล่าเรียน ดังนี้เป็นดีกว่าอย่างอื่น ๆ จึงได้เอาเงินรายนี้ใช้เป็นการมีคุณต่อแผ่นดินที่ไม่ต้องแบ่งเงินแผ่นดินมาใช้เป็นค่าเล่าเรียนขึ้นอีกส่วนหนึ่ง และพ้นจากคำคัดค้าน

ต่าง ๆ เพราะเหตุที่พ่อเอาเงินส่วนที่พ่อจะได้ใช้เองนั้น
ออกให้ค่าเล่าเรียน ด้วยเงินรายนี้ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดที่จะ
แทรกแซงว่าควรใช้อย่างนั้น ไม่ควรใช้อย่างนั้นได้เลย

๓. จงรู้สึกตัวเป็นนิจเถิด ว่าเกิดมาเป็นเจ้านายมี
ยศบรรดาศักดิ์มากจริงอยู่ แต่ไม่เป็นการจำเป็นเลยว่าผู้ใด
เป็นเจ้าแผ่นดินขึ้น จะต้องใช้ราชการอันเป็นช่องที่จะหา
เกียรติยศชื่อเสียงและทรัพย์สมบัติ ถ้าจะว่าตามการซึ่ง
เป็นมาแต่ก่อน เจ้านายซึ่งจะหาช่องทำราชการได้ยากกว่า
ลูกขุนนาง เพราะเหตุที่เป็นผู้มีวาสนาบรรดาศักดิ์มาก จะ
รับราชการในตำแหน่งต่ำ ๆ ซึ่งเป็นกระไดขั้นแรก คือ
เป็นนายรองหุ้มแพรมหาดเล็กเป็นต้น ก็ไม่ได้เสียแล้ว จะ
ไปเต่งตั้งให้ว่าการใหญ่โตสมแก่ยศศักดิ์ เมื่อไม่มีวิชา
ความรู้และสติปัญญาพอที่จะทำการในตำแหน่งนั้นไปได้ก็
เป็นไปไม่ได้ เพราะฉะนั้นเจ้านายจะเป็นผู้ได้ทำราชการ
มีชื่อเสียงดีก็อาศัยได้แต่สติปัญญาความรู้และความเพียร
ของตัว เพราะฉะนั้นจงอุตสาหะเล่าเรียนโดยความเพียร
อย่างยิ่ง เพื่อได้มีโอกาสที่จะทำการให้เป็นคุณแก่บ้าน

เมืองของตน และโลกที่ตัวได้มาเกิด ถ้าจะถือว่าเกิดมา
เป็นเจ้านายแล้วนิ่ง ๆ อยู่จนตลอดชีวิตก็เป็นสบายดังนั้น
จะไม่ผิดอันใดกับสัตว์ดิรัจฉานอย่างเลวนัก สัตว์ดิรัจฉาน
มันเกิดมากิน ๆ นอน ๆ แล้วก็ตาย แต่สัตว์บางอย่างยัง
มีหนัง มีเขา มีกระดูก เป็นประโยชน์ได้บ้าง แต่ถ้าคน
ประพฤติอย่างเช่นสัตว์ดิรัจฉานแล้ว จะไม่มีประโยชน์อัน
ใดยิ่งกว่าสัตว์ดิรัจฉานบางพวกไปอีก เพราะฉะนั้นจง
อุตสาหะที่จะเรียนวิชาเข้ามาเป็นกำลังที่จะทำตัวให้ดีกว่า
สัตว์ดิรัจฉานให้จงได้ จึงจะนับว่าเป็นการได้สนองคุณพ่อ
ซึ่งได้คิดทำนุบำรุงเพื่อจะให้ดีตั้งแต่เกิดมา

๔. อย่าได้ถือตัวว่าเป็นลูกเจ้าแผ่นดิน พ่อมีอำนาจ
ยิ่งใหญ่อยู่ในบ้านเมือง ถึงจะเกะกะไม่กลัวเกรงคุมเหง
ผู้ใดเขาก็คงจะมีความเกรงใจพ่อ ไม่ต่อสู้หรือไม่อาจพ้อง
ร้องว่ากล่าว การซึ่งเชื่อใจดังนั้นเป็นการผิดแท้ทีเดียว
เพราะความปรารถนาของพ่อ ไม่อยากจะให้ลูกมีอำนาจที่
จะเกะกะอย่างนั้นเลย เพราะรู้เป็นแน่ว่าเมื่อรักลูกเกินไป
ปล่อยให้ไม่กลัวใครและประพฤติการชั่วดังนั้น คงจะเป็น

โทษแก่ตัวลูกนั่นเอง ทั้งในปัจจุบันอนาคต เพราะฉะนั้นจง
รู้เถิดว่า ถ้าเมื่อได้ทำความผิดเมื่อใดจะได้รับโทษโดยทันที
การที่มีพ่อเป็นเจ้าแผ่นดินนั้นจะไม่เป็นการช่วยเหลืออุด
หนุนแก้ไขอันใดได้เลย อีกประการหนึ่งชีวิตสังขารมนุษย์
ไม่ยั่งยืนยืดยาวเหมือนเหล็กเหมือนศิลา ถึงโดยว่าจะมี
พ่ออยู่ในขณะหนึ่ง ก็คงจะมีเวลาที่ไม่มีได้ขณะหนึ่งเป็น
แน่แท้ ถ้าประพฤติความชั่วเสียแต่ในเวลามีพ่ออยู่แล้ว
โดยจะปิดบังซ่อนเร้นอยู่ได้ด้วยอย่างหนึ่งอย่างใด เวลา
ไม่มีพ่อ ความชั่วนั้นคงจะปรากฏเป็นโทษติดตัวเหมือน
เงาตามหลังอยู่ไม่ขาด เพราะฉะนั้นจงเป็นคนอ่อนน้อม
ว่าง่าย สอนง่าย อย่าให้เป็นทิฏฐิมานะไปในทางที่ผิด จง
ประพฤติตัวหันมาทางที่ชอบที่ถูกอยู่เสมอเป็นนิจเถิด จะ
ละเว้นทางที่ชั่วซึ่งรู้ได้เองแก่ตัว หรือมีผู้ตักเตือนแนะนำ
ให้รู้แล้ว อย่าให้ล่วงให้เป็นไปได้เลยเป็นอันขาด

๕. เงินทองที่จะใช้สอยในค่ากินอยู่ นุ่งห่ม หรือ
ใช้สอยเบ็ดเสร็จทั้งปวง จงเขม็ดแขม่ใช้แต่เพียงพอที่
อนุญาตให้ใช้ อย่าทำใจโตมือโต สุรุ่ยสุร่าย โดยถือตัว

เป็นเจ้านายมั่งมีมาก หรือว่าพ่อเป็นเจ้าแผ่นดินมีเงินทอง ถมไป ขอบอกเสียให้รู้แต่ต้นมือว่า ถ้าผู้ใดเป็นหนี้มาจะไม่ยอมใช้หนี้ให้เลย หรือถ้าเป็นการจำเป็นจะต้องใช้จะไม่ใช้เปล่าโดยไม่มีโทษแก่ตัวเลย พึงรู้เถิดว่าต้องใช้หนี้เมื่อใด ที่จะต้องรับโทษเมื่อนั้นพร้อมกัน อย่าเชื่อถ้อยคำผู้ใดหรืออย่าหมายใจว่า โดยจะใช้สุรุ่ยสุร่ายไปเหมือนอย่างเช่นคนเขาไปแต่ก่อน ๆ แต่พ่อเขาเป็นขุนนางเขายังใช้กันได้ไม่ว่าไรกัน ถ้าคิดดังนั้นคาดดังนั้นเป็นผิดแท้ทีเดียว พ่อรักลูกจริง แต่ไม่รักลูกอย่างชนิดนั้นเลย เพราะรู้เป็นแน่ว่าถ้าจะรักอย่างนั้นตามใจอย่างนั้น จะไม่เป็นการมีคุณอันใดแก่ตัวลูกผู้ได้รับความรักนั้นเลย เพราะจะเป็นผู้ไม่ได้วิชาที่ปรารถนาจะให้ได้ จะไปได้แต่วิชาที่จะทำให้เสียชื่อเสียง และได้ความร้อนใจอยู่เป็นนิจ จงนึกไว้ให้เสมอว่า เงินทองที่แลเห็นมาก ๆ ไม่ได้เป็นของหามาได้โดยง่ายเหมือนเวลาที่จ่ายไปง่ายนั้น เงินที่ส่วนตัวได้รับเบี้ยหวัด หรือเงินกลางบีอยู่เสมอนั้น ก็ด้วยอาศัยเป็นลูกพ่อ ส่วนเงินที่พ่อได้หรือลูกได้ เพราะ

พ่อนั้น ก็เพราะอาศัยที่พ่อเป็นผู้ทำนุบำรุงรักษาบ้านเมือง และราษฎรผู้เจ้าของทรัพย์นั้นก็เฉลี่ยเรี่ยไรกันมาให้ เพื่อจะให้เป็นกำลังที่จะหาความสุขคุ้มกับค่าที่เหน็ดเหนื่อย ที่ต้องรับการในตำแหน่งอันสูง คือเป็นผู้รักษาความสุขของเขาทั้งปวง เงินนั้นไม่ควรจะนำมาจำหน่ายในการที่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นเรื่อง และเป็นการไม่มีคุณกลับให้โทษแก่ตัว ต้องใช้แต่ในการจำเป็นที่จะต้องใช้ ซึ่งจะเป็นการมีคุณประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นในทางชอบธรรม ซึ่งจะเอาไปกอบโกยใช้หนี้ให้แก่ลูกผู้ทำความชั่วจนเสียทรัพย์ไปนั้น สมควรอยู่หรือ เพราะฉะนั้นจึงต้องว่าไม่ยอมที่จะใช้หนี้ให้โดยว่า จะต้องใช้ให้ก็จะต้องมีโทษเป็นประกัน มั่นใจว่าจะไม่ต้องใช้อีกเพราะจะเข็ดหลาบในโทษที่ทำนั้น จึงจะยอมใช้ให้ได้ ใช้ให้เพราะจะไม่ให้ทรัพย์ผู้อื่นสูญเสียเท่านั้น ใช่จะใช้ให้โดยความรักใคร่อย่างบิดาให้บุตรเมื่อมีความยินดีต่อความประพฤติของบุตรนั้นเลย เพราะฉะนั้นจงจำไว้ ตั้งใจอยู่ให้เสมอว่าตัวเป็นคนจน มีเงินใช้เฉพาะแต่ที่รักษาความสุขของตัว

895.915 ท30 ธ.1951 หม.
ที่ 657 พ

พอสมควรเท่านั้น ไม่มังมีเหมือนใคร ๆ อื่น และไม่เหมือนกับผู้ดีฝรั่งเลย ผู้ดีฝรั่งเขามั่งมีสืบตระกูลกันมาด้วยได้ดอกเบี้ยค่าเช่าต่าง ๆ ตัวเองเป็นผู้ได้เงินจากราษฎรเลี้ยง พอสมควรที่จะเลี้ยงชีวิตและรักษาเกียรติยศเท่านั้นอย่าไปอวดมั่งอวดมีทำเทียบเทียมเขาให้พุ่งซ่านไปเป็นอันขาด

อีกอย่างหนึ่ง จะนึกเอาเองว่าถึงโดยเป็นหนี้สินลงอย่างไร พ่อจะไม่ใช้หรือจะให้ใช้ก็กลัวต้องทำโทษ คิดว่าเงินทองของตัวที่ได้มีหนึ่ง ๆ มีอยู่ทั้งเบี้ยหวัดและเงินกลางปี เวลาออกไปเรียนไม่ได้ใช้เงินรายนี้เก็บรวมอยู่เปล่า ๆ จะเอาเงินรายนี้ใช้หนี้เสีย ต่อไปก็คงได้ทุกปี ซึ่งจะคิดอย่างนี้แล้วและจับจ่ายเงินทองจนต้องเป็นหนี้กลับเข้ามานั้น ก็เป็นการไม่ถูกเหมือนกัน เพราะว่าผลประโยชน์อันที่จะได้อยู่ในเวลามีพ่อ กับเวลาไม่มีพ่อนั้นจะถือเอาเป็นแน่ว่าจะคงที่อยู่นั้นไม่ได้ และยิ่งเป็นผู้ใหญ่ขึ้น ก็จะมีบ้านเรือนบุตรภรรยามากขึ้น คงต้องใช้มากขึ้น เงินที่จะได้นั้นบางทีก็จะไม่พอ จะเชื่อว่าวิชาที่ตัวไปเรียนจะเป็นเหตุให้ได้ทำราชการ ได้ผลประโยชน์ทัน

ใช้หนี้ก็เชื่อไม่ได้เพราะเหตุที่ตัวเป็นเจ้านาย ถ้าบางทีจะเป็นเวลากีดขัดข้องเพราะเป็นเจ้านายนั้นก็จะทำอะไรไม่ได้เลยถ้าจะหันไปข้างทำมาหากิน ซึ่งเป็นการยากที่จะทำเพราะเป็นเจ้าเหมือนกัน คือไปรับจ้างเขาเป็นเสมียนไม่ได้เป็นต้น เมื่อทุนรอนที่มีเอาไปใช้หนี้เสียหมดแล้ว จะเอาอันใดเป็นทุนรอนทำมาหากินเล่า เพราะฉะนั้นจึงว่าถ้าจะคิดใช้อย่างเช่นนี้ ซึ่งตัวจะคิดเห็นว่าเป็นอันไม่ต้องกวนพ่อแล้วนั้น ก็ยังเป็นการเสียประโยชน์ภายหน้ามากไม่ควรจะก่อให้มีให้เป็นขึ้น

๖. วิชาที่จะออกไปเรียนนั้น ก็คงต้องเรียนภาษาและหนังสือในสามภาษา คือ อังกฤษ, ฝรั่งเศษ, เยอรมัน ให้ได้แม่นยำชัดเจนคล่องแคล่ว จนถึงแต่งหนังสือได้สองภาษาเป็นอย่างน้อย เป็นวิชาหนังสืออย่างหนึ่ง กับวิชาเลขให้เรียนรู้คิดใช้ได้ในการต่าง ๆ อีกอย่างหนึ่งนั้นเป็นต้น วิชาสองอย่างที่จำเป็นจะต้องเรียนให้รู้ให้ได้จริง ๆ เป็นชั้นต้น แต่วิชาอื่น ๆ ที่จะเรียนต่อไปให้เป็นวิชาชำนาญวิเศษในกิจการข้างวิชานั้น จะตัดสินเป็น

แน่นอนว่าให้เรียนสิ่งใดในเวลานี้ก็ยังไม่ควรจะต้อง ไว้
เป็นคำสั่งต่อภายหลัง เมื่อวิชาชั้นต้นพอสมควรแล้ว
แต่บัดนี้จะขอตักเตือนอย่างหนึ่งก่อนว่า ซึ่งได้ออกไปเรียน
ภาษาวิชาการในประเทศยุโรปนั้น ใช่ว่าจะต้องการเอามา
ใช้แต่เฉพาะภาษาฝรั่งหรืออย่างฝรั่งอย่างเดียว ภาษา
ไทยและหนังสือไทยซึ่งเป็นภาษาของตัว หนังสือของตัว
คงจะต้องใช้อยู่เป็นนิจ จงเข้าใจว่าภาษาต่างประเทศ
นั้นเป็นแต่พื้นของความรู้ เพราะวิชาความรู้ในหนังสือ
ไทยที่มีผู้แต่งไว้นั้นเป็นแต่ของเก่า ๆ มีน้อย เพราะมิได้
สมาคมกับชาติอื่นช้านานเหมือนวิชาการในประเทศยุโรป
ที่ได้สอบสวนซึ่งกันและกันจนเจริญรุ่งเรืองมากแล้วนั้น
ฝ่ายหนังสือไทยจึงไม่พอที่จะเล่าเรียน จึงต้องไปเรียนภาษา
อื่นเพื่อจะได้เรียนวิชาให้กว้างขวางออก แล้วจะเอากลับ
ลงมาใช้เป็นภาษาไทยทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นจะทิ้งภาษา
ของตัวให้ลืมถ้อยคำที่จะพูดให้สมควรเสีย หรือจะลืมวิธี
เขียนหนังสือไทยที่ตัวได้ฝึกหัดแล้วเสียนั้นไม่ได้เลย ถ้ารู้
แต่ภาษาต่างประเทศ ไม่รู้เขียนอ่านแปลลงเป็นภาษาไทย

ได้ก็ไม่เป็นประโยชน์อันใด ถ้าอย่างนั้นหาจ้างแต่ฝรั่งมา
ใช้เท่าไรเท่าไรก็ได้ ที่ต้องการนั้นต้องให้กลับแปลภาษา
ต่างประเทศลงเป็นภาษาไทยได้ แปลภาษาไทยออกเป็น
ภาษาต่างประเทศได้ จึงจะนับว่าเป็นประโยชน์ อย่าตื่น
ตัวเองว่าได้ไปร่ำเรียนภาษาฝรั่งแล้วลืมภาษาไทย กลับ
เห็นเป็นการเก่การกี่อย่างเช่นนักเรียนบางคนมักจะเห็นผิด
ไปดังนั้น แต่ที่จริงเป็นการเสียที่ควรจะติเตียนแท้ทีเดียว
เพราะเหตุฉะนั้นในเวลาที่ออกไปเรียนวิชาอยู่ ขอบังคับ
ว่าให้เขียนหนังสือถึงพ่อทุกคน อย่างน้อยเดือนละฉบับ
เมื่อเวลายังเขียนหนังสืออังกฤษไม่ได้ก็เขียนมาเป็น
หนังสือไทย ถ้าเขียนหนังสืออังกฤษหรือภาษาหนึ่งภาษา
ใดได้ให้เขียนภาษาอื่นนั้นมาฉบับหนึ่ง ให้เขียนคำแปล
เป็นหนังสือไทยอีกฉบับหนึ่ง ติดกันมาอย่าให้ขาดเพราะ
เหตุที่ลูกยังเป็นเด็ก ไม่ได้เรียนภาษาไทยแน่นอนมั่นคง
ก็ให้อาศัยไต่ถามครูไทยที่ออกไปอยู่ด้วย หรือค้นดูตาม
หนังสือภาษาไทยซึ่งได้จัดออกไปให้ด้วย พอหา
ถ้อยคำที่จะใช้แปลออกเป็นภาษาไทยได้ แต่หนังสือไทย

ที่จะเป็นกำลังช่วยอย่างนี้ยังมีน้อยจริงเมื่อเขียนเข้ามาคำใดผิดจะติเตียนออกไปแล้วจงจำไว้ใช้ให้ถูกต่อไปภายหน้าอย่าให้มีความกลัวความกระดากว่าผิด ให้ทำตามที่เต็มอุตสาหะความแน่ใจว่าเป็นถูกแล้ว เมื่อผิดก็แก้ไปไม่เสียหายอันใด

๗. จงรู้ว่าการเล่าเรียนของลูกทั้งปวงนั้น อาของเจ้า กรมหมื่นเทวงศ์วโรประการ ได้รับปฏิญาณต่อพ่อว่าจะตั้งใจอุตสาหะเป็นธุระในการเล่าเรียนของลูกทั้งปวงทั้งในบัจจุบันและภายหน้า พ่อได้มีความวางใจมอบธุระสิทธิ์ขาดแก่กรมหมื่นเทวงศ์วโรประการ เป็นธุระทุกสิ่งทุกอย่างในกรุงเทพ ฯ เมื่อมีธุระขัดข้องประการใด ให้มีหนังสือมาถึงกรมหมื่นเทวงศ์ ฯ ก็จะรู้ได้ตลอดถึงพ่อและกรมหมื่นเทวงศ์ ฯ นั้นคงจะเอาธุระทำนุบำรุงทุกสิ่งทุกอย่างให้สำเร็จตลอดไปได้ ส่วนที่ในประเทศยุโรปนั้นถ้าไปอยู่ในประเทศใดที่มีราชทูตของเราอยู่ ราชทูตคงจะเอาเป็นธุระดูแลทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อมีการขัดข้องลำบากประการใด จงชี้แจงความให้ท่านราชทูตทราบคงจะจัดการ

ได้ตลอดไป เมื่ออยู่ในโรงเรียนแห่งใด จงประพฤติการ
ให้เรียบร้อยตามแบบอย่างซึ่งเขาตั้งลงไว้ อย่าเกะกะ
วุ่นวาย เชื่อตัวเชื่อฤทธิ์ไปต่าง ๆ จงอุตส่าห์พากเพียร
เรียนวิชา ให้รู้มาได้ช่วยกำลังพ่อเป็นที่ชื่นชมยินดีสมกับ
ที่มีความรักนั้นเถิด ฯ.

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY
หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยสงเคราะห์ไทย (แผนกการพิมพ์)
๓๕๐ ถนนเพชรบุรี พระนคร โทร. ๗๐๕๒๓
นายเสรี ธรรมวิทย์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา (พิมพ์ช่วย ๑,๐๐๐ เล่ม)